

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN İNCELENMESİ TÜRKİYE ÜZERİNE BİR
UYGULAMA

İKTİSAT YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN GÜRSOY

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Sevim AKDEMİR

BOLU, KASIM 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Hüseyin GÜRSOY tarafından hazırlanan “**DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği/oy çokluğuyla (birini tercih ediniz) kabul edilmiştir.
Tarih için Tıklayınız

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Sevim AKDEMİR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

HÜSEYİN GÜRSOY

ÖZET

DIŞ TİCARET İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HÜSEYİN GÜR SOY

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. SEVİM AKDEMİR)

BOLU, KASIM - 2024

XI + 86

Ülkelerarasındaki karasal sınırların elektronik sistemler üzerinden hızlı bir biçimde aşılması dış ticaret faaliyetlerini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Ekonomilerin büyümesini ve gelişmesini doğrudan doğruya etkileyen banka mevduatları, firmalara ait hisse senetleri, kripto para hesapları ve diğer yatırım ürünleri şeklindeki finansal araçlar ekonomiler arasında hızlı bir biçimde yer değiştirmektedir. Uluslararası piyasalara entegre olmuş olan tüm ülkelerin ekonomik karşılıklı dış ticaret faaliyetlerinin izlenmesi ölçülmesi önem arz etmektedir. Çalışmada şekli, unsurları, hacmi ve önemi hızla artan dış ticaret faaliyetlerinin ekonomik büyümeye olan etkisini Türkiye ekonomisine etkisini incelemek amaçlanmıştır. Ekonomik büyümeye ilişkin kavramsal çerçeve ile birlikte ekonomik sistemi kurgulayan uluslararası kurum ve kuruluşlar ile Türkiye’de ekonomik verilere ait istatistikleri yayımlayan ulusal kurumlar ve temel ekonomik göstergeler ile düzenlemeler tezimizde araştırılmıştır. Araştırmanın uygulama kısmında İktisadi Büyüme (kişi başına düşen GSYİH’nin yüzdesi), ihracatın GSYİH içindeki payı, ithalatın GSYİH içindeki payı, kamu sektörü brüt dış borcunun GSYİH’ye oranı ve özel sektörün brüt dış borcunun GSYİH’ye oranı değişkenlerinin kişi başına düşen reel GSYİH ile arasındaki ilişkiler birim kök testleri ve Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (Autoregressive Distributed Lag - ARDL) sınır testi modeliyle tespit edilmiştir. Kurulan model sonucunda elde edilen bulgular teorik beklentilere uygun olarak gerçekleşmiş olup analiz döneminde; ihracat faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi olumlu ve anlamlı etkilediği, ithalat faaliyetlerinin ise beklentinin aksine biçimde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELER: Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret Faaliyetleri, İhracat, İthalat

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH ON AN APPLICATION TURKEY

MASTER THESIS

HÜSEYİN GÜRSOY

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ECONOMICS

(SUPERVISOR: PROF. DR. SEVİM AKDEMİR)

BOLU, NOVEMBER 2024

XI + 86

The rapid Decoupling of terrestrial borders between countries through electronic systems has facilitated and accelerated foreign trade activities. Financial instruments in the form of bank deposits, shares owned by companies, cryptocurrency accounts and other investment products that directly affect the growth and development of economies are changing Decently between economies. It is important to measure the monitoring of the economic mutual foreign trade activities of all countries that are integrated into international markets. In the study, it is aimed to examine the impact of foreign trade activities, which are rapidly increasing in form, elements, volume and importance, on economic growth through the application of Turkey. Together with the conceptual framework related to economic growth, the general lines of international institutions and organizations that construct the economic system, as well as national institutions that publish statistics related to economic data in Turkey, as well as basic economic indicators and regulations have been discussed. In the application part of the research, the relationships between Economic Growth (percentage of GDP per capita), export share in GDP, import share in GDP, public sector gross external debt to GDP ratio and private sector gross external debt to GDP ratio variables with real GDP per capita were investigated using unit root tests and Autoregressive Distributed Lag (ARDL) boundary testing approach Dec. The findings obtained as a result of the established model were realized in accordance with theoretical expectations, and during the analysis period; it was seen that export activities had a positive and significant impact on economic growth, while import activities, contrary to expectations, had a negative impact on economic growth.

KEYWORDS: Economic Growth, Foreign Trade Activities, Exports, Imports

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
TABLO LİSTESİ.....	ix
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ.....	x
TEŞEKKÜR.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. BÖLÜM: EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİ POLİTİKALARINA YÖN VEREN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER	4
2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı.....	4
2.2 Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları	6
2.2.1 Emek Faktörü	7
2.2.2 Sermaye Faktörü.....	8
2.2.3 Teknoloji Faktörü	10
2.2.4 Doğa Faktörü	11
2.3 Ekonomik Büyümenin Diğer Kaynakları	13
2.3.1 Girişimcilik Faktörü.....	14
2.3.2 Beşerî Sermaye Faktörü	15
2.3.3 Dış Ticaret Faktörü	17
2.4 Ülke Ekonomisini Etkileyen Uluslararası Kurumlar.....	18
2.4.1 Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF)	18
2.4.2 Dünya Bankası Grubu	21
2.4.3 Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü.....	24
3. BÖLÜM: DIŞ TİCARET TEORİLERİ İLE ULUSLARARASI KURUMLAR.....	27
3.1 Dış Ticaret Teorileri.....	27
3.1.1 Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	28
3.1.1.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi	28
3.1.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	29
3.1.1.3 Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi	32
3.1.1.4 Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi.....	34
3.1.1.5 Stolper-Samuelson Teorisi	35
3.1.1.6 Rybczynski Teorisi	37
3.1.2 Modern Teoriler	38

3.1.2.1 Nitelikli İşgücü Teorisi	38
3.1.2.2 Teknoloji Açığı Teorisi	39
3.1.2.3 Ürün Dönemleri Teorisi	40
3.1.2.4 Tercihlerde Benzerlik Teorisi	42
3.1.2.5 Ölçek Ekonomileri Teorisi	43
3.1.2.6 Monopolcü Rekabet Teorisi	44
3.2 Dış Ticaret Faaliyetlerinde Yol Gösterici Uluslararası Kurumlar	45
3.2.1 Dünya Ticaret Örgütü	46
3.2.2 Dünya Gümrük Örgütü	47
3.2.3 Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı	49
3.2.4 Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi	50
3.2.5 Uluslararası Ticaret Merkezi	51
4. BÖLÜM: DIŞ TİCARET FAALİYETLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ	53
4.1 Literatür Taraması	53
4.2 Çalışmanın Metodolojisi	67
4.2.1 Araştırmanın Genel Çerçevesi	67
4.2.2 Araştırmanın Modeli	69
4.3 Ampirik Bulgular	70
4.3.1 Birim Kök Testleri	70
4.3.2 Dağıtılmış Gecikmeli Oto regresif (ARDL) Eşbütünleşme Testi	72
4.3.3 Tanısal (Diagnostik) Testler	75
4.3.4 Kararlılık Testleri	76
5. SONUÇ ve ÖNERİLER	78
KAYNAKLAR	82

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1. IMF Üyesi Ülkelerin 2023 Büyüme Verileri.....	20
Şekil 2.2. Dünya Bankası Grubu Kuruluşları.....	22
Şekil 2.3. OECD Teşkilatı Üyeleri.....	25
Şekil 3.1. Üretim Faktör Değişim Örneği.....	38
Şekil 3.2. Ürün Gelişim Grafikleri	42
Şekil 3.3. Dünya Ticaret Örgütü Üye Ülkeleri Haritası	47
Şekil 3.4. Dünya Gümrük Örgütünün Bölgesel Temsilcilikleri Görseli	49
Şekil 3.5. UNCTAD Tarafından Kredi Sağlanmış Ülkeler Haritası	50
Şekil 3.6. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi Üyeleri.....	51
Şekil 4.1. CUSUM ve CUSUMSQ Testi.....	76

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. Temel Üretim Fonksiyonu	7
Tablo 2.2. Temel Üretim Fonksiyonunda Doğal Kaynaklar	11
Tablo 2.3. Temel Üretim Fonksiyonu ve Diğer Faktörler	14
Tablo 2.4. IMF Türkiye İlişkileri	21
Tablo 2.5. Dünya Bankası'ndan Türkiye'ye Sağlanmış Finansmanlar	23
Tablo 3.1. Mutlak Üstünlükler Uygulama Örneği	29
Tablo 3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Uygulama Örneği	32
Tablo 4.1. Değişkenlerin açıklanması	70
Tablo 4.2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları.....	71
Tablo 4.3. ARDL Sınır Testi Sonuçları.....	72
Tablo 4.4. Kısa Dönem Sonuçları.....	72
Tablo 4.5. Uzun Dönem Sonuçları.....	74
Tablo 4.6. Diagnostik Test Sonuçları.....	75

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HMB	: Hazine ve Maliye Bakanlığı
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
ICSID	: International Centre for Settlement of Investment Disputes (Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi)
IDA	: International Development Association (Uluslararası Kalkınma Birliği)
IFC	: International Finance Corporation (Uluslararası Finans Kurumu)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
ITC	: International Trade Centre (Uluslararası Ticaret Merkezi)
MIGA	: Multilateral Investment Guarantee Agency (Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı)
OECD	: Organisation for Economic Co-Operation and Development (Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UNECE	: United Nations Economic Commission For Europe (Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu)
WB	: World Bank (Dünya Bankası)
WCO	: World Customs Organization (Dünya Gümrük Örgütü)
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

TEŞEKKÜR

Öğrenim hayatım boyunca üzerimde emeği bulunan, sabrıyla ve sevgisiyle öğrenimim boyunca beni destekleyen danışman hocam Prof. Dr. Sevim AKDEMİR ile bugünlere gelmemde emeği bulunan aileme ve teknik konularda yardımlarını ihtiyaç duyduğum an esirgemeyen abim Dr. İsmail GÜRSOY ile arkadaşım Büşra Çağ'a teşekkürlerimi sunarım.

1. GİRİŞ

Teknolojide meydana gelen gelişmeler; insanlar arasında iletişim araçlarının yaygınlaşmasını ve hızlanmasını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ülkeler arasında var olan karasal sınırlar elektronik sistemler üzerinden saniyeler içinde aşılabilmektedir. Ülkelerin ekonomik sistemlerini oluşturan ve ekonomik büyümeleri ile yakından ilişkili olan; banka mevduatları, firmalara ait hisse senetleri, kripto para hesapları ve diğer yatırım ürünleri şeklindeki finansal araçlardan oluşan ekonomik varlıklar çok kolay ve hızlı bir biçimde ülkeler arasında transfer edilebilir hale gelmiştir. Bu nedenlere bağlı olarak uluslararası piyasalara entegre olmuş olan tüm ülkelerin ekonomik refahı birbiri ile kaçınılmaz olarak bir etkileşim içine girmiştir. Ülkeler arasında var olan bu etkileşim dünya genelinde ekonomik gelişmenin ve ekonomik kalkınmanın diğer ülkelerden bağımsız bir biçimde olamayacağını göstermiştir. Böylelikle dünya genelinde ekonomik gelişmenin bir bütün olarak tüm ülkelerin belirli bir ilerleme sağlamasıyla gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.

Küresel ekonomik gelişmeyi sağlayacak ve ekonomik istikrarı teşvik edecek, bağımsız niteliğe sahip uluslararası kuruluşlar oluşturmak zorunlu hale gelmiştir. Tüm ülkelerin yönetimlerinden bağımsız olan bu uluslararası niteliğe sahip kuruluşları; Dünya Bankası (World Bank-WB), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF), Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO), İktisadi İş birliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation For Economic Cooperation and Development-OECD) şeklinde sıralamak mümkündür. Bu kuruluşların ülkelere ve ekonomik düzenlere ait farklı alanlarda, birden çok aracı kullanarak üye ülkelerin belirli standartlara kavuşmasına zemin hazırlayarak, dünya genelinde ekonomik gelişmeyi sağlamak şeklinde ortak bir hedefi gerçekleştirmek için organize edilmiş olduğu söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti devleti de 1947 yılında IMF'ye ve Dünya Bankası'na, 1961 yılında OECD'ye, 1995 yılında WTO'ya üye ülke statüsünde katılım sağlayarak uluslararası ekonomik sisteme entegre olmuştur.

Küresel çapta yaşanmış olan ekonomik krizlerle birlikte, IMF ve WB gibi uluslararası organizasyonlar, dünyada yaşanmakta olan yoksulluk, açlık, işsizlik ve istikrasızlıkların temelinde ekonomik problemlerden kaynaklı olduğu bu sorunun çözümünde ekonomik gelişmenin ve ekonomik istikrarın temel şart olduğunu

vurgulamaktadırlar. IMF, üye ülkelerin gelişimi ve bu gelişimin doğru ve güvenilir biçimde izlenmesi için Mali Saydamlık İyi Uygulamalar Tüzüğünü yayımlamış olup üye ülkelere ülkenin gelişimini gösteren tüm bilgilerin kamuoyuna açık olmasını ve istatistiki veri yayınlamanın bağımsız bir biçimde gerçekleştirilmesi ilkesini benimsemiştir.

Ekonomik sistemi oluşturan verilerin ve finansal bilgilerin kamuoyuna doğru bir şekilde açıklanabilmesinin ilk şartının bağımsız bir istatistik kurumu oluşturmaktan geçtiği söylenebilir. Bu bilgilerin doğru ve güvenilir olması ekonomik gelişimin doğru bir biçimde izlenmesi için temel şarttır. Bununla beraber WB, EU, IMF gibi kuruluşlar ile üye ülkeler arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler bulunmakta olup bu kuruluşlar ülkelere borç veya hibe verirken ekonomik göstergelere bakmaktadır. Bu nedenlerle ekonomik büyümenin sağlanması ve ekonomik göstergelerin doğru ve güvenilir biçimde oluşturulması izlenmesi ve raporlanması önem arz etmektedir.

İktisat teorisinde ekonomik gelişim, gelir düzeyinde sağlanan artışla mümkündür. Gelir düzeyinde artış sağlanması da uluslararası ticaret hacminin uygun kompozisyonla artırılması suretiyle sağlanacağı bilinmektedir. WTO tarafından yapılan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması (TKA) dış ticaret hacimlerini dolayısıyla ekonomik gelişmeyi etkileyen düzenlemeler olarak değerlendirilmektedir. Bilgi çağı olarak nitelendirilen günümüzde dış ticaret işlemleri hem hacim hem hız olarak büyük ivme kazanmış ve kazanmaya devam etmektedir. Büyük artışlar gösteren dış ticaret faaliyetleri ülkelerin gelir düzeylerini önemli ölçüde etkiler hale gelmiştir. Dolayısıyla dış ticaret faaliyetlerinin ülkelerin ekonomik büyümeleri için önemli bir belirleyici haline geldiği açıktır. Seksenli yıllardan itibaren Türkiye’de ihracata dayalı büyüme modeli uygulamaya başlamış dış ticaret Türkiye ekonomisinin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir.

Bu çalışmanın temel amacı; şekli, unsurları, hacmi ve önemi hızla artan dış ticaretin ekonomik büyümeye olan etkisini Türkiye uygulaması üzerinden incelemektir. Çalışma 2023 yılı itibarıyla dünyanın 17. büyük ekonomisi olarak G20’de yer alan ve Asya ile Avrupa kıtası arasında bir köprü konumunda, transit ticaretin merkezinde yer alan, Türkiye ekonomisine dış ticaret verileri ve ekonomik büyüme bağlamında odaklanması bakımından önem arz etmektedir. Araştırmanın temel hedefi Türkiye ekonomisinin gelişiminde uluslararası ticaret faaliyetlerinin

rolünü incelemektir. Bu doğrultuda araştırmada uluslararası ticaret faaliyetleri kapsamında; ihracat, ithalat ve borçlanma faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular ile uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme ekseninde bir durum tespiti yapılacak olup bu tespitler sonraki araştırmalar için de ışık tutacaktır.

Açıklamalar doğrultusunda çizilen çerçeve kapsamında çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ekonomik büyümeye ilişkin kavramsal çerçeve ile birlikte ekonomik sistemi kurgulayan uluslararası kurum ve kuruluşlar ile Türkiye’de ekonomik verilere ait istatistikleri yayımlayan ulusal kurumlar ve temel ekonomik göstergeler ele alınmaktadır. İkinci bölümde, dış ticaret Teorileri, tarihsel gelişimi ile dış ticarete dair uluslararası kurum ve kuruluşlar ile ulusal kurumlar ve düzenlemeler genel hatları ile yer almaktadır. Üçüncü bölümde, Türkiye’de dış ticaret verileri ve ekonomik büyüme arasındaki durum incelenmektedir.

2. BÖLÜM: EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİ POLİTİKALARINA YÖN VEREN ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

Bu bölümde, ekonomik büyüme kavramı, ekonomik büyümenin kaynakları ve dünyada ekonomi politikalarına yön veren temel örgütler hakkında bilgi yer almaktadır. Böylelikle ekonomik büyüme, bunu sağlayacak faktörler ile politikalar ve politikaların oluşumuna katkı sunan örgütler bir bütün olarak incelenmiştir.

2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı

Bir ekonomiyi var eden vatandaşların her biri için ekonomide oluşan hasılda gerçekleşen ve süreklilik arz eden artışlar ekonomik büyüme olarak tanımlanır (Ünsal 2007: 11). Çeşitli ekonomistler tarafından ekonomik büyümeye ait tanımlamalar farklı şekillerde ifade edilmiş ve edilmektedir. Ekonomik büyüme, zaman olarak dikkate alındığında ekonomide oluşan milli gelir düzeyinde bir takvim yılından diğer takvim yılına göre gerçekleşen artış olarak ifade edilebilir (Alkin 1981: 3). Bir başka tanımlamaya göre ekonomik sitemde mal ve hizmet üretimine ait gerçekleşen kapasitesinin arttırılması ekonomik büyüme olarak tanımlanabilir (Parasız 2003: 10).

Ekonomi Literatüründe ekonomik büyüme kavramının iki temel biçimde tanımlanmış olduğu görülmektedir. Birinci yaklaşıma göre ekonomide üretimi gerçekleşen mal ve hizmet miktarının bir takvim yılından diğer takvim yılına kadar olan sürecin sonunda ortaya çıkan miktarsal artış şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım biçimine göre ekonomik büyüme, ekonomik sistem içerisindeki üretim hacmindeki artış miktarı esas alınmaktadır. Ekonomik sistemde var olan üretim kapasitesinin miktarında herhangi bir değişim olmadan da ekonomide üretimi gerçekleşen mal ve hizmet miktarında artış gerçekleşebilir. Diğer yaklaşıma göre ekonomik sistem içerisinde var olan mevcut üretim kapasitesi esas alınmakta olup üretim kapasitesinde ortaya çıkan artış yani kapasite büyümesi ekonomik büyüme olarak nitelendirilmektedir.

Mevcut ekonomik sistemlere göre ekonomik büyüme bir takvim yılı içerisinde üretimi gerçekleştirerek tamamlanmış olan mal ve hizmet miktarına ait parasal değer reel artışı olarak ölçülmektedir. Bu ölçüm ekonomiyi oluşturan kişileri hesaba katan kişi başı artış ve toplam artış şeklinde iki temel göstergeye

göre yapılmaktadır. Bu göstergelerin oluşumunda kullanılan ekonomik tanımlar veya kavramlar önem arz etmekte olup kısaca temel kavramlar olarak ele alınmaktadır. Ekonomik büyümeye ait ölçümlerde yaygın olarak Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) olmak üzere temel iki kavram kullanılmaktadır.

GSYİH belirlenmiş bir zaman dilimi içerisinde ülke sınırları kapsamında mevcut üretim faktörlerinin kullanımı sonucunda üretimi gerçekleştirilmiş ve tamamlanmış olan mal ve hizmetlerin parasal değeri olarak tanımlanmaktadır (Paya 2001: 21). GSYİH kavramındaki temel unsur ülke sınırları tanımlamasıdır. Bu kavrama göre hasılanın ölçümünde ülke sınırları belirleyici olmaktadır. Ülke sınırları içerisinde yerli yabancı fark etmeksizin tüm üretim faktörlerinin katkısı ile meydana gelen toplam katma değer Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) olarak ifade edilmektedir.

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) kavramına göre hasılanın belirlenmesinde ülke sınırları yerine üretim faktörlerinin aidiyeti önem arz etmektedir. Buna göre içerisinde vatandaş veya yerli tüzel kişiler dışında yani yabancılar tarafından ülke sınırları içerisinde üretimi gerçekleşen mal ve hizmetler ekonomik büyümenin bir bileşeni olmamaktadır. Bununla birlikte ülke ait vatandaşlar ve tüzel kişiler tarafından ülke sınırları dışında üretilmiş mal ve hizmetler de ekonomik büyümenin bileşenleri arasında yer almaktadır. GSYİH düzeyine net dış alem faktörü olarak tanımlanan gelirler eklenerek GSMH düzeyi belirlenmektedir. GSYİH ve GSMH düzeyleri belirlenirken birden çok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler temel olarak gelir, harcama ve üretim şeklinde üç farklı kaynaktan sıralanabilir.

Ekonomik büyüme hem GSYİH hem de GSMH üzerinde olsun reel artışlar üzerinden tanımlanabilir. Ekonomik büyüme kadar önemli olan bir başka konu da ekonomik büyümenin temel olarak nasıl gerçekleşmekte olduğudur. Ekonomik büyümenin temeli sistemde meydana gelen yapısal değişimlerden kaynaklanabileceği gibi yapısal bir değişim olmaksızın da gerçekleşebilir (Manisalı 2003: 162). Yapısal değişimler sonucunda ortaya çıkan büyüme ekonomik büyümeden farklı olarak ekonomik kalkınma şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durum salt mal ve hizmet üretiminin artırılmasından öte bir anlam ifade etmekte olup gelişimini tamamlamış bir toplumda ekonomik ve sosyokültürel yapının ilerlemesi olarak ifade edilebilir (Han ve Kaya 2008: 2). Ekonomik kalkınma milli gelir artışı ile birlikte milli gelirde tarım ve sanayi kesimlerinin paylarını, ihracat

ile ithalatın düzeyi, teknolojik bilgi durumu, ekonomik etkinlik, beşerî sermayenin seviyesi gibi faktörlere bağlı olarak gerçekleşmektedir (Manisalı 2003: 162).

Herhangi bir ülke ekonomisinde yaşamlarını sürdürmekte olan insanların refah seviyelerini yükseltmek ekonomik büyümeden bağımsız bir biçimde gerçekleşmemektedir. Bu nedenle bir toplumda hayat kalitesini artırmanın, müreffeh bir yaşam sürmenin ekonomik büyüme ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir (Abel ve Bernanke 1994: 184). Ekonomik büyümenin doğru ve güvenilir bir biçimde ölçülmesi izlenmesi ve raporlanması toplum için hayati öneme sahiptir. Sonraki başlıklarda ekonomik büyümenin kaynakları kısaca ele alınmaktadır.

2.2 Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları

Ekonomide uzun vadede büyüme oranında belirleyici olan birden çok faktör bulunmaktadır. Bu belirleyici faktörler, iki ana kategoride sınıflandırılır. Bu sınıflar temel kaynaklar ve diğer kaynaklar olmak şeklinde açıklanır. Büyüme oranı üzerinde belirleyici olan temel kaynaklar; işgücü, fiziki sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişim olarak sıralanabilir. Bu üretim faktörleri tek başına büyümeyi açıklamada yeterli değildirler ve bunlar dışında yer alan girişimcilik, beşerî sermaye, kurumsal yapı ve hükümet gibi birçok faktörün de büyüme sürecinde dikkate alınması zorunluluğu vardır (Taban 2018: 33). Ekonomik büyümenin kaynaklarını matematiksel olarak göstermek için üretim fonksiyonu kullanılabilir. Üretim fonksiyonunu yardımı ile kurulan denklemde girdiler ve çıktılar arasında nicel bir bağlantı oluşturabiliriz. Bu fonksiyon en basit şekliyle şu şekilde gösterilmektedir (Dornbusch, Fischer ve Startz 2007: 58).

Tablo 2.1. Temel Üretim Fonksiyonu

Y	=	T F (S, E)
Y	=	Toplam çıktı veya üretim
T	=	Teknoloji veya verimlilik
S	=	Sermaye
E	=	Emek

Üretim fonksiyonundan anlaşılacağı üzere ekonomik büyümenin temel kaynakları; emek, sermaye ve teknolojik ilerleme olarak ifade edilebilir. Formüle göre teknolojiye meydana gelecek gelişmeler sayesinde emek ve sermaye miktarını değiştirmeksizin toplam çıktı veya üretim miktarını artırmak mümkündür (Ünsal 2007: 191). Bu temel faktörler alt başlıklarda kısaca açıklanmaktadır.

2.2.1 Emek Faktörü

Ekonomik büyüme, emek miktarına ve emek kalitesine bağlı olarak tespit edilir. Bir ülke ekonomisindeki emek arz miktarı, çalışma hayatına katılacak yaşa gelmiş nüfusun miktarına göre belirlenir. Ülke nüfusu niceliksel ve niteliksel olarak ülke ekonomisinde büyük derecede etkilere sahiptir. Aynı zamanda çalışan nüfusun etkisi ile ekonomide meydana gelecek orta ve uzun vadeli dönüşümler gelecekteki nüfus yapısını etkilemektedirler. Ülke nüfusu; ekonomide meydana gelen üretim, bölüşüm ve tüketim süreçlerinin tamamında hem gerçekleştirici olarak hem de süreçlerin sonuçlarından etkilenen olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir anlatımla konuyu açıklayacak olursak; ülke nüfusu bir açıdan ekonomik faaliyetin öznesi konumundayken, diğer bir taraftan da bu süreçlerin tamamının sonuçları bağlamında nesnesi konumunda yer almaktadır. Talep bağlamında değerlendirdiğimizde nüfusta meydana gelen artışlar pazarın büyümesi anlamı taşıırken, arz bağlamında konuya baktığımızda ekonomide üretilecek mal ve hizmet miktarı için ihtiyaç duyulacak emek miktarını gösterir. Nüfus artışının birden çok

boyutlu bir konu olarak düşünmek gerektiği böylelikle anlaşılmıştır. Sonuç olarak talep boyutuyla tüketim fonksiyonu üzerinde emek arzı boyutuyla üretim fonksiyonu üzerinde değiştirici etkileri olduğu ifade edilebilir.

Üretim fonksiyonunda yer alan tüm üretim faktörleri üretim düzeyi için yeterli miktarda bulunuyorsa veya emek ile ikame durumu bulunuyorsa, emek düzeyinde meydana gelen artış üretim düzeyinde artış sağlayacaktır. İktisat terminolojisine uygun bir ifadeyle, nüfus düzeyinde ortaya çıkan artışlara bağlı olarak meydana gelen emek artışı, emeğin marjinal verimliliğinin ortalama verimlilik oranından daha yüksek olduğu zaman; yani azalan verimler kanunu geçerli olduğu sürecin başlangıç noktasına kadar ekonomik büyüme olumlu yönde etkilenecektir. Dolayısıyla azalan verimler kanunu işlemeye başladıktan sonra emek düzeyinde meydana gelen artış, üretim düzeyinde artışa yol açmayacaktır. Dolayısıyla ekonomik büyüme olumlu etkilenecektir. (Taban 2018: 34).

Gelişmeyi tamamlamış olan ülkelerde genellikle meydana gelen vakalarda gelişmiş ülke ekonomilerine göre yüksek oranlı bir nüfus artışının yaşanması ancak bununla birlikte işgücü verimliliğinin düşük gerçekleşmesidir. Böyle bir pozisyondaki ülkenin ekonomisinde emeğin verimliliğinin artırılabilmesi diğer üretim faktörlerinde var olan mevcut miktarın artırılmasına bağlıdır. Bir üretim faktörü olan doğal kaynakların istenildiği ölçüde artırılmasından dolayı, az gelişmiş ülkelerdeki işgücü verimliliğinin artırılmasının, ancak sermaye-işgücü oranının artırılmasıyla mümkün olabileceğini söyleyebiliriz (Taban 2018: 34).

2.2.2 Sermaye Faktörü

Üretim düzeyinin artmasında önemli pay sahibi olan demirbaş alet ekipmanlar, makineler, lojistik sistemleri ve araçları, sanayi gereçleri, fabrika binası ve donanımları; fiziksel sermayenin farklı biçimlerini meydana getirirler. Sermaye miktarının düzeyi; ülke ekonomisinde ortaya çıkan gelirlerin bir kısmının tasarrufa yönelerek gelecekte ekonomideki üretimi ve geliri artırmak üzere yatırım faaliyetlerine aktarılmasıyla gerçekleşmektedir. Ekonomide mal ve hizmetlerin üretimlerinin gerçekleştirilmesi; sermaye ve emeğin kompozisyonu ile sağlanabilir. Bir ülkenin ekonomisinde yüksek miktarda emeğe karşın fiziksel sermaye yetersiz kalıyorsa emeğin üretken olması beklenemez. Bu bağlamda fiziki sermaye, ekonomik büyüme arzusunda olan bir ülkenin en önemli kaynağını oluşturduğu ifade edilebilir.

Dünya üzerinde çeşitli ülkelerin ekonomik olarak geri kalmış olmalarının temelini sermaye düzeylerinde yetersizlik oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomileri mevcut yapılarını dönüştürmek suretiyle gelişmiş ülke ekonomilerinin seviyelerini yakalayabilmek için sermaye düzeylerini artırmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmemiş ülke ekonomileri sermaye yetersizliğinin kısır döngüsü olarak adlandırılan süreç içerisinde bulunmaktadır. Daha detaylı bir ifadeyle; gelişmekte olan ülke ekonomilerinde gelir, düzeyinin düşük olması, tasarrufların yapılamamasına ya da az yapılmasına, yetersiz tasarruf düzeyi sermaye birikiminin yetersizliğine ve yatırımların yetersizliğine neden olmaktadır. Bu kısır döngü ekonominin mevcut sermaye düzeyini yukarı taşımayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu olumsuz süreç, sonuç olarak düşük ortamının oluşması ile kısır döngüyü işletmektedir.¹

Sermaye düzeyinin yetersiz olması, yapılması gereken yeni tasarruflar ya da borçlanmayla giderilebilir. Bu ise gelirlerin bir kısmının tasarruflara ayrılmasını gerektirmektedir. Bunu sağlayabilmek için tüketimin azaltılması kaynakların tasarruflara ve yatırımlara yönlendirilmesiyle mümkündür. Bu gereksinimlere rağmen gelişmekte olan ülke ekonomilerinde tüketim düzeylerinin GSYH'ye oranı yaklaşık %75 iken, gelişmiş ülke ekonomilerinde tüketim düzeyi yaklaşık olarak %55'tir. Bu durumun nedenleri, gelişmemiş ülke ekonomilerinde kişi başına düşen gelir düzeyinin düşük olması sebebiyle, toplumun elde ettiği düşük gelirin önemli bir kısmını temel tüketim malzemelerinden oluşan ihtiyaçların karşılamak üzere kullanırlar. Bu duruma bağlı olarak oluşan tasarruf yetersizliği yatırım harcamalarını sınırlandırmakta olup meydana çıkan kısır döngü sermaye düzeyinin artış oranını düşürmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi amaçlayan az gelişmiş ülkeler, tüketim düzeyini artırma ile yeni yatırımlar için tasarruf düzeyini ve sermaye düzeyini artırmak gibi ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek şeklindeki ikilemler ile mücadele etmek zorundadırlar.

Son dönemlerde ekonomistler sermaye ve yatırım kavramlarına farklı anlamlar yüklenmesi gerektiği belirtmişlerdir. Örnek verilecek olursa; enerji, ulaşım, su, aydınlatma, iletişim vs. gibi alanlara yapılan yatırımlar ile üretimler tamamlayıcı mallar olarak bilinmektedir. Bu tür yatırımlar sosyal sabit sermaye yatırımları olarak da tanımlanır. Örneği detaylandırmak gerekirse bir çiftçi

¹ <https://www.ekonomim.com/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

tarafından yapılan yatırım ile elde edilen bir traktör sayesinde onun toplam sebze üretimini artırabilir; fakat bu fazladan ürünün yerel ticari pazarlara gitmesini sağlayacak alt yapı olanakları yoksa çiftçinin yatırımı ulusal gıda üretimini yani ülkenin toplam hasılasını artıracak nitelikte olmayacaktır (Taban 2018: 35).

2.2.3 Teknoloji Faktörü

Ekonomik büyüme olgusunun temel dinamikleri arasında yer alan en önemli faktörlerden birisi de şüphesi teknolojik gelişimdir. Teknolojik gelişim, mal ya da hizmet üretim sürecinde ihtiyaç bulunan bilgi, organizasyon ve diğer tekniklerin tamamı olarak nitelendirilir. Teknolojik gelişme mevcut kaynakların daha az tüketimi ile daha büyük miktarlarda çıktının elde edilmesine ya da belli bir kaynaktan daha nitelikli ve nicelikli mal veya hizmetin üretilmesine imkan sağlanması olarak ifade edilebilir (Taban 2018: 35).

Günümüzde iktisadi büyümenin en başta gelen kaynaklarından birisi de teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişme aynı girdi miktarının kullanılması ile daha fazla miktarda veya daha yüksek kalitede mallar üretimine olanak sağlar; ya da tamamen yeni malların üretimi biçiminde gerçekleşir (Seyidoğlu 2017: 831).

Birçok iktisatçı genellikle haberleşme, ulaşım, tıp ve bilgisayar teknolojisindeki yeni gelişmelerin verimlilik ve iktisadi büyümenin en önemli kaynağı olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin, buhar makinesi gibi teknolojik gelişmeler 19. Yüzyılda nehir yolu taşımacılığının genişlemesi ve ulusal demir yolu ağının gelişmesini desteklemiştir. 20. Yüzyılda içten yanmalı motorların keşfi ve havacılığın gelişmesi hızlı, ucuz ve güvenilir ulaşımı üretmiştir. Bütün bunlar üretimde ölçek ekonomilerine olanak sağlayan yeni pazarlara ulaşmayı ve böylece uzmanlaşmadan kaynaklanan verimlilik ve iktisadi büyümeye olumlu yönde katkı sağlamıştır.²

Teknolojik gelişmeler sadece sanayi alanında değil, aynı zamanda tarımsal alanlarda da büyük gelişmelere neden olmaktadır. İlk olarak tarımdaki teknolojik gelişmeler, sanayilerin ihtiyaç duyduğu işgücü girdisi açığını ortaya çıkarmış ve sanayinin gelişmesini desteklemiştir. Diğer yandan, makinelerin hayvan gücünün yerini alması, gübreleme tekniklerinin gelişmesi, su kanallarının açılması, sulama tekniklerinin geliştirilmesi ve yeni melez tohumların tarımsal üretimde kullanılması iktisadi büyümenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Taban 2018: 37).

² <https://www.ekonomim.com/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

Sanayileşme sürecini tamamlamış ülke ekonomilerinde teknolojiye meydana gelen gelişmeler, uzun dönemde ekonomik büyüme düzeyinin en önemli belirleyicileri arasında yer almıştır. Teknolojiye meydana gelen gelişmeler ile verimlilik arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Farklı bir anlatımla, ileri teknoloji genellikle verimlilik artışı olarak ekonomiye yansımaktadır. Ekonomik yaklaşımlara bakıldığında, istihdam düzeyinin verimliliğe bağlı olarak arttığı; verimlilik artışlarının ise teknolojiye meydana gelen gelişmelerden kaynaklandığı kabul edilmektedir.³

Temel olarak ele alınan üretim fonksiyonu geliştirilebilir. Bu temel üretim fonksiyonuna doğal kaynakların da eklenmesi üretim fonksiyonunun teoriden pratiğe daha da yakınlaşmasını sağlayacaktır. Doğal kaynakların eklenmiş olduğu fonksiyon aşağıdaki gibi olacaktır.

Tablo 2.2. Temel Üretim Fonksiyonunda Doğal Kaynaklar

$$Y = T F (S, E, D)$$
$$D = \text{Doğal Kaynak}$$

Elbette doğal kaynakların üretim miktarı üzerinde büyük etkisi olmaktadır. Bu ikinci fonksiyonda yer alan doğal kaynaklar alt başlıkta ele alınmaktadır.

2.2.4 Doğa Faktörü

Büyümenin geleneksel kaynaklarından birisi de doğal kaynaklardır. Doğal kaynaklar toprakla birlikte, tüm diğer yer üstü ve yeraltı zenginliklerini ifade eder; ormanlar, akarsular, iklim koşulları, madenler, petrol vs. Çoğu az gelişmiş ülke için en önemli doğal kaynak ekilebilir topraklardır. Az gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşır ve GSYH'nin önemli bir bölümü tarımdan elde edilir. Ancak aşırı nüfus artışı dolayısıyla, bu ülkelerde kişi başına düşen toprak giderek azalmakta, başka bir deyişle nüfusla doğal kaynaklar arasındaki denge, sürekli biçimde toprak aleyhine bozulmaktadır (Seyidoğlu 2017: 831).

³ <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

Toprağın miktarı ve kalitesinin büyümede önem taşıdığı açık olmakla birlikte, yine de vurgulamak gerekir ki, günümüzde çoğu ülke açısından zenginliği belirleyen ana etken doğal kaynak faktörü değildir. Söz gelişi, yirminci asrın mucizesi olarak kabul edilen Japonya'nın büyüme deneyimine bakıldığında, bu ülkenin doğal kaynak yoksulu bir ülke olduğu görülür; benzer özellik kişi başına düşen geliri dünyada en yüksek sıralarda yer alan Hong Kong ve Singapur için de söz konusudur. Uygulamada doğal kaynak yoksulu olan bugünkü zengin ülkeler emek, sermaye ve teknolojiye dayalı alanlarda üretim ve dış satımlarını yoğunlaştırarak büyümüşlerdir (Seyidoğlu 2017: 831).

Bir ülke ekonomisinde doğal kaynak çeşitlerinin ve miktarının fazla olması ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilir. Fakat doğal kaynaklar tek başına ekonomik büyümenin sağlanması için yeterli olamaz. Buna örnek verecek olursak; Arjantin ve Brezilya gibi ülkelerin oldukça zengin doğal kaynaklara sahip olmalarına karşın, gelişmiş ülke ekonomileri arasına girememiş olmaları bu doğal kaynakların mal ve hizmet üretiminde yönlendirilememiş olmasının temel göstergesidir (Taban 2018: 36).

Petrol piyasası üzerinden örnekleme yapılacak olursa petrol ürünlerine ait fiyatların yüksek olduğu 1973-1982 döneminde petrol ihracatçısı konumunda olan ülke ekonomilerinin birçoğunun ülke gelirleri üzerinde sürdürülebilir bir büyüme süreci sağlayamadıkları görülmektedir. Zaire, Bolivya, Şili ve Zambiya gibi ülke ekonomilerine baktığımızda petrol dışı maden ihracatçısı bu ekonomilerin de doğal kaynakların satışından elde ettikleri gelirlerinde ekonomik büyümelerine katkı sunmadığı görülmektedir. Şili ve Bolivya gibi ülkelerin ekonomileri madencilikte ileri seviyede olmasına rağmen, ekonomik gelişmişlik olarak oldukça geri kaldıkları bilinmektedir. Tam zıt biçimde bir örnek verecek olursak Japonya oldukça sınırlı doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, büyük bir ekonomik büyüme performansı sergilemiştir. Japon ekonomisinin büyüme tecrübesi, zengin doğal kaynaklara sahip olmanın ekonomik büyüme için zorunluluk olmadığını açık bir biçimde göstermiştir. Bu bağlamda görece daha zengin doğal kaynaklara sahip ekonomilerin daha az doğal kaynağı bulunan ekonomilere göre daha büyük ekonomik büyüme düzeyi elde edeceklerini öne süren 1950 ve 1960'ların geleneksel yaklaşımların geçerliliğini kaybettiği söylenebilir (Taban 2018: 37).

Büyümeyi etkileyen önemli unsur doğal kaynaklardır. Ancak doğal kaynak/ büyüme ilişkisi, düz mantıkla, doğal kaynaklara daha çok sahip olan ülkeler

diğerlerine göre daha hızlı gelişirler öngörüsünden çok daha karmaşıktır. Daha zengin doğal kaynağa sahip olmanın büyümeyi pozitif yönde etkileyeceğine dair örnekler olmakla birlikte, büyümeyi otomatik olarak sağlayacağını düşünmek çok ta doğru değildir. Hatta, zengin doğal kaynakların bazı ülkelerin büyümesinde olumsuz etkiler yaptığına dair analitik bulgular da literatürde mevcuttur. Doğal kaynak fakiri olarak edilebilecek Japonya, G. Kore, İsviçre, İtalya, Finlandiya gibi ülkelerin, doğal kaynak zengini olarak bilinen Meksika, Nijerya, Venezüella, Şili, Brezilya, Kolombiya, İran, Irak, Gana gibi ülkelere çok daha gelişmiş olduğu bu zıtlığa verilebilecek bariz bir örnektir. Doğal kaynak büyüme ilişkisinde önemli olan doğal kaynağın çokluğu ya da azlığı değil mevcut kaynakların etkin ve verimli bir şekilde israf edilmeden kullanılmasıdır. Bunun yapılabilmesi için de yüksek teknolojiye sahip olunması gerekmektedir. Doğal kaynaklar yönünden az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya olduğu problem doğal kaynakların azlığı değil, yüksek teknolojiye sahip olmadıkları için kaynaklardan gerektiği gibi yararlanamama sorunudur (Berber 2019: 43).

2.3 Ekonomik Büyümenin Diğer Kaynakları

Buraya kadar incelenen temel üretim faktörlerinin tek başına var olmaları üretimin yani ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlamaya yetmez. Ekonomide bu faktörleri ideal şekilde bir araya getirebilecek ve üretim sürecine sokabilecek girişimcilerin bulunması gerekmektedir. Girişimciler, üretim faktörlerini bir araya getiren, risk alarak mal ve hizmet üretimini yapma çabasında bulunan kişiler olarak tanımlanır (Taban 2018: 39). Elbette girişimciler ile birlikte tacirler, beşerî sermaye ve sağlıklı bir ticaret ortamı ile güçlü dış ticaret ilişkilerinin varlığı gibi alt faktörlerde ekonomik büyümenin önemli diğer bileşenleri olarak değerlendirilebilir. Alt başlıklarda bu faktörler özetlenmektedir.

Temel olarak ele alınan üretim fonksiyonuna diğer kaynakların eklenmesi ile daha da geliştirilebilir. Bu temel üretim fonksiyonuna girişimcilik, beşerî sermaye, dış ticaret olgusunun da eklenmesi ile üretim fonksiyonunun pratiğe daha da yakınlştırılabilir. Diğer kaynakların eklenmiş olduğu fonksiyon aşağıdaki gibi olacaktır.

Tablo 2.3. Temel Üretim Fonksiyonu ve Diğer Faktörler

Y	=	T F (S, E, D, G, B, DT)
G	=	Girişimcilik
B	=	Beşerî Sermaye
DT	=	Dış Ticaret

Elbette diğer kaynakların üretim miktarı üzerinde yadsınamaz büyüklükte etkileri olmaktadır. Bu üçüncü fonksiyonda yer alan girişimcilik, beşerî sermaye ve dış ticaret faktörleri alt başlıklar halinde ele alınmaktadır.

2.3.1 Girişimcilik Faktörü

Girişimciler yeni ürünler, yeni hizmetler, teknolojik süreçler ve yeni üretim yöntemleri geliştirmeleri ve uygulamaları nedeniyle, bir ekonominin sağlıklı ve dinamik bir yapıya bürünmesinde önemli işleve sahiptirler. Buna karşın, konuyla ilgilenen birçok bilim adamı, girişimciliğin en kıt faktör olduğunu düşünürler (Taban 2018: 39).

Girişimciliği bir tür yaratıcılık faaliyeti olarak kabul ettiğimizde, girişimciliği isteyen herkese öğretmek kolay olmayacaktır. Bununla birlikte okullarda işletmecilik, girişimcilik, uluslararası ticaret, finansal analiz ve pazarlama gibi çeşitli alanlarda öğretilen bilgiler girişimcilik becerilerini desteklemede ve geliştirmede yardımcı olurlar. Girişimcilik ruhunun ortaya çıkması için kanalları açık hale getirmek önemlidir. Örneğin, girişimcilerin önündeki bürokratik engeller ne kadar azaltılıp onlara ne kadar destek verilirse üretim ve ticaret faaliyetlerinde de bir o derece artış görülecektir. Girişimcilere verilen destek yalnızca finansal olmamalı, özellikle ülke girişimcilerinin yurtdışı yatırımlarında ve yaptıkları ihracatta onlara bilgi sağlama ve onların hakkını savunma gibi desteklerde çok önemlidir. Ayrıca bazı sosyolojik faktörlerinde girişimciliğin ortaya çıkmasında önemli rolü vardır. Bazı toplumlarda ticaret ve sanayi düşü statülü iş olarak kabul

edilir ve eğitimli bir kişiye uygun görülmezken, dünyanın en gelişmiş ülkelerinde bu işler en saygın bir faaliyet olarak kabul edilir (Tüylüoğlu, 2007: 675).

Prof. Bauer ve Yamey'e göre girişimcilik kültürü ve yeni fırsatların değerlendirilmesi konusunda girişimcilerin göstereceği duyarlılık ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden biridir. A. Lewis ise girişimciliğin önemini “az gelişmiş ülkelerde kalkınma sürecinin önündeki en büyük engellerden biri emek ve sermaye yetersizliği değil ülkenin sahip olduğu girişimci sayısının az olmasıdır” yaklaşımıyla ifade etmiştir. Girişimcilik; un, şeker ve suyun hazır olduğu bir durumda helvayı yapan usta gibidir. Eğer usta olmazsa girdiler üretime dönüşemezler. Bu bağlamda girişimciler, üretim organizasyonunu oluşturan ve etkin yönetim sergileyen unsurlardır. Girişimcilerin çeşitli desteklerle donatılarak sayılarının artırılması kaçınılmazdır (Berber 2019: 46).

Karma ekonomik sistemlerde devletler yavaş yavaş üretim sektöründen çekilmekte ve uygun yatırım ortamları tesis ederek girişimciliği özendirmektedirler. Girişimciliğin gelişmesi ancak onun paydalarının da gelişmesiyle mümkündür. Sosyal, politik, finansal hatta bazı durumlarda psikolojik katkıda lüzumludur. Ekonomik büyüme sadece finansal bir problem değil aynı zamanda organizasyonel bir problem olarak kabul edilmektedir (Berber 2019: 46).

2.3.2 Beşerî Sermaye Faktörü

Birçok iktisatçı, emeğin iktisadi büyümede en önemli faktör olduğu görüşündedir. Diğer girdiler satın veya ödünç alınarak yurtdışından da sağlanabilir. Emek ise o ülkenin kendi faktörü olmak zorundadır. Söz gelişi, bir ülke en modern telekomünikasyon araçlarını, bilgisayarları, elektrik jeneratörlerini, uçakları, uçak gemilerini yurt dışından satın alabilir veya kiralayabilir. Ama bu üretim araçları, ancak bilgili, iyi yetişmiş elemanlar tarafından etkin biçimde kullanılabilir ve korunabilirler. Bazı aykırı durumlar dışında, bunu yapacak olan da ancak o ülke insanlarıdır (Seyidoğlu 2017: 830).

Günümüzde birçok azgelişmiş ülke halen bir nüfus patlaması içinde bulunmaktadır. Hızlı nüfus artışı eğitim, sağlık, konut, iş ve aş gibi sorunları da birlikte getirir. Bu da az gelişmiş ülkelerde kamu altyapı yatırımlarına ve sermaye mallarına yoğun bir talep artışı doğurur. Bunların sağlanamaması ise, geri kalmışlık, yoksulluk ve sefalet neden olur (Seyidoğlu 2017: 829).

Yüksek nüfus artış hızı, az gelişmiş ülkelerde aslında büyümenin en değerli faktörü durumunda olması gereken işgücünden yeterince yararlanılamaması ve emeğin işsiz kalması sonucunu doğurmaktadır. Günümüzde bile Güney Yarımkürenin büyük bölümünde, Afrika'da, Uzak Doğu da hızlı nüfus artışının yaygın hastalık, açlık ve sefaletle zaman zaman da kitlesel ölümlere neden olması önemli bir insanlık dramıdır. Ülke kalkındığı zaman demografik bir dönüşüm yaşanır; doğumlar ve ölümler azalır. Diğer bir deyişle tarlada çalıştırılacak çocuğa gereksinim kalmayınca doğumlar azaltılmakta, daha az sayıda çocuk sahibi olmak onlara daha kaliteli eğitim vermek hedefi ön plana geçmektedir. Meksika, Güney Kore ve İspanya gibi ülkelerde gelir artışı ile birlikte doğum oranları düşmüştür. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Türkiye'de 1965-70 arasında binde 30 olan bebek doğum oranı 2009 yılında binde 17,3'e inmiş olmakla birlikte, bu oran hala sanayileşmiş ülkeler ortalamasının çok üzerindedir. Büyümenin kaynağı olarak nüfusun sayısı önemlidir; fakat ondan daha önemli olanı nüfusun kalitesidir. Nüfusun niteliklerini yükseltmeye yönelik harcamalar bir tür sermaye yatırımı niteliğindedir ve bunlara beşerî sermaye adı verilir Nüfusun büyümede daha verimli olabilmesi için özellikle hastalıkların önlenmesi, beslenme ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, eğitim düzeyinin yükseltilmesi, insanlarda yaratıcılığın özendirilmesi gibi somut önlemler üzerinde durulması gerekir (Seyidoğlu 2017: 830).

Genel olarak bir toplumun sahip olduğu nitelikli işgücü olarak tanımlanan beşerî sermaye, işgücünün verimliliğini artıracak eğitim düzeyi, yetenek, sağlık, beslenme gibi faktörlere bağlıdır. Daha iyi eğitilen, beslenen, sağlıklı ve yetenekli daha verimli olmasının yanında geniş bir sermaye birikimi oluşturacaktır. Dolayısıyla eğitim ve sağlık beşerî sermayenin nitelik olarak gelişmesinde rol oynayan başlıca iki önemli faktördür (Taban 2018: 40).

Genel bir bakış açısıyla eğitim, üretim sürecini iki temel şekilde etkilediği ifade edilir. Birinci etkileme biçimi, örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerinden oluşan formel eğitimidir. İkinci etkileme şekli ise bugün çıraklık ustalık eğitimi şeklinde gerçekleşen hizmetin veya işin gerçekleştirilmesi sürecinde yapılan işbaşı eğitimi kapsayan işyerinde eğitimidir. Doktor, öğretmen, mühendis meslekleri gibi özel eğitim ve beceri gerektiren özel mesleklerin elde edilmesinde ikinci yaklaşım kaçınılmazdır. Okuma, yazma ve analitik işlemleri bilen işçilerin talimatları alabilmeleri uygulayabilmeleri sayesinde, bunları yapamayan işçilere göre

verimlilikleri fazla olacaktır. Bu temel yeteneklerin birçoğu ülkede ilköğretim düzeyinde verilmekte olup çalışanların verimliliğinde büyük farklılıklar sağlamaktadır. Bu bağlamda özetlenecek olursa her düzeyde eğitim fırsatlarının genişletilmesi ve işgücünün bilgi ve yeteneklerle donatılması, ekonominin üretkenliğini artıracak ve ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Eğitim faaliyetlerinin genişletilmesi, emeğin yalnızca kendi verimliliğini artırmakla kalmaz, ayrıca birlikte çalıştığı diğer kişilerin verimliliklerine de olumlu yansarak toplam verimliliği artırır. Ayrıca, işgücü niteliğini geliştirmek için bilimsel araştırma tekniklerinin geliştirilmesi ve öğretilmesi işletmelerde verimlilik artışına yol açmaktadır. Bu durum teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların getiri oranını, hem de yeni ürün ve teknolojilerin benimsenmesini ve kullanımını kolaylaştırmasıyla iktisadi büyümeyi olumlu etkileyebilmektedir (Taban 2018: 40). Beşerî sermayeyi içselleştiren Lucas Yaklaşımına göre, beşerî sermaye artışı, kişilerin sahip oldukları zamanın bir kısmının yeni beceriler elde etmeye ayırması ile gerçekleşmektedir (Ünsal 2007: 220).

2.3.3 Dış Ticaret Faktörü

Dış ticaretin ekonomik büyüklük üzerinde etkilerinin olduğu bilinmekte olup bu alanda birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara dayanarak dış ticaretin ekonomi üzerindeki etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Şimşek 2003: 2):

- Birinci katkı olarak dış ticaretin rekabet ortamını artırdığı söylenebilir. Uluslararası piyasalara girişte artan rekabet, kaynakların etkin kullanılmasını, teknik bilginin yayılmasını, yönetim fonksiyonun daha iyi olmasını, yeni teknolojilerin yayılmasını, böylelikle ekonomide genel olarak verimliliğin artmasını ve doğru fiyat düzeylerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

- İkinci katkı olarak teknoloji transferinin hızlı bir biçimde gerçekleşmesi söylenilebilir. Dış ticaret ile kurulan ilişkiler sayesinde yeni teknolojilerin elde edilmesi ve yaygınlaşması daha kolay hale geleceği için ekonomik büyüme oranında mevcut emek, sermaye ve doğal kaynak miktarı artmasa da daha fazla artış sağlanacaktır.

- Üçüncü katkı olarak yerli mallara olan talebin artırılması olduğu söylenebilir. Rekabet ortamının doğal sonucu olarak işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, yerli mallara dış talebin artmasını getirecektir. Talep artışları yeni

yatırımları doğuracak ve böylelikle bu daha çok yatırımların yapılması, uzmanlaşma sağlanacaktır.

•Dördüncü katkı olarak ekonomik bir üretim ölçeği yakalanmasına katkı sunması söylenebilir. İç pazarı dar olan ekonomilerde ölçek ekonomisinden faydalanmak güçtür. Böyle bir durumda ölçek ekonomisinden faydalanmak ancak ihracat yoluyla mümkün olabilmektedir. Dış ticaret sayesinde ekonomik ölçekte üretim yapma imkânı elde edilebilmektedir.

•Beşinci katkı olarak dış ödemeler dengesine katkı sunması söylenebilir. İhracat ile elde edilen gelir döviz girdilerini artırarak dış ödemelerde ortaya çıkan döviz baskısını ihtiyacına katkı sunar. Böylece mal ve hizmet ithalatı için gerekli döviz olan dövizin bulunmasına imkân sağlar.

•Altıncı katkı olarak ülkede bulunmayan yerli üretimi artırmaya olanak sağlayacak anahtar olarak nitelendirilen ürünlerin ithalatı ile üretim kapasitesinde hızlı artışlar sağlanabileceği söylenebilir. Böylelikle dış ticaret hacmindeki artış, büyümede itici rol oynamaktadır.

2.4 Ülke Ekonomisini Etkileyen Uluslararası Kurumlar

Dünya savaşlarından sonra meydana gelen yıkımlar uluslararası iş birliklerinin kaçınılmaz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ekonomilerin yeniden toparlanması ve sürdürülebilir refah için uluslararası ekonomik teşkilatlar kurulması benimsenmiştir. Bu doğrultuda ekonomik kalkınmanın yeniden tesis edilmesi ve buna uygun ekonomik politikalar ile finansal araçların belirlenmesi hedefleriyle Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve dünya çapında yürütülmekte olan ticaret faaliyetlerinin bir standarda kavuşturulması, uluslararası ticaret standartlarının oluşturulması amacıyla 1947 yılında General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) benimsenmiş olup 1994 yılında GATT, World Trade Organization (WTO) kurumuna dönüştürülmüştür. Bu iki kurumla birlikte savaşlarla birlikte büyük yıkıma uğramış Avrupa ülkelerinin yeniden imarını gerçekleştirmek amacıyla Dünya Bankası'nın (World Bank) kuruluş fikri ortaya çıkmıştır.

2.4.1 Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF)

Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF), Amerika Birleşik Devletleri New Hampshire Eyaleti Bretton Woods kasabasında 44 ülkeden

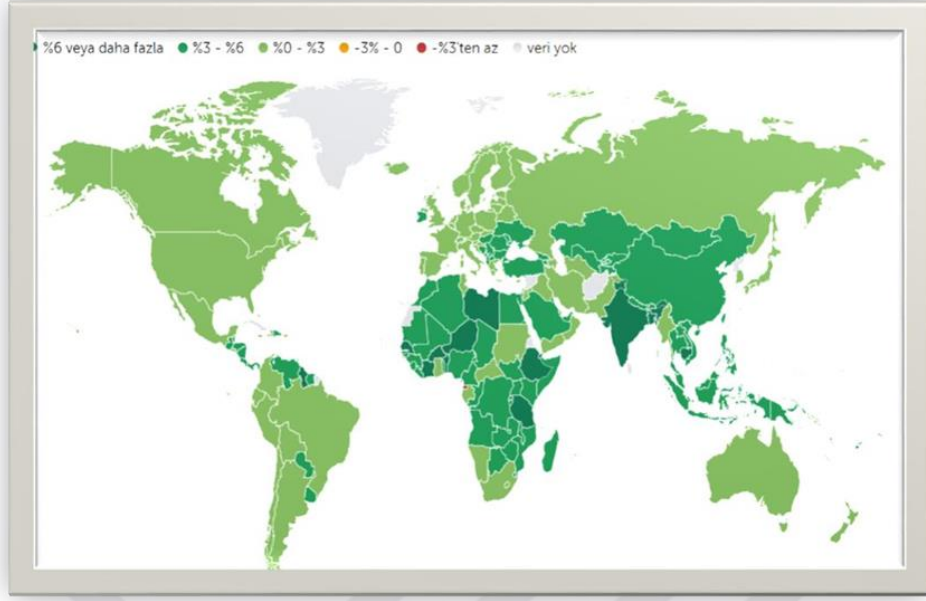
giden üyelerin katılımlarıyla 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında gerçekleştirilen konferans kararları ile oluşturulmuştur. 27 Aralık 1945 tarihinde tüm üye ülkeler tarafından imzalan sözleşme ile kurulmuş olup ekonomik faaliyetlerine 1947 yılında başlamıştır.⁴

IMF web sitesinde kurum tanıtımında kendisini bugün itibarıyla 190 üye ülkesinin bulunan küresel bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Temel amacını ise üye ülkelerin tamamı için sürdürülebilir büyüme ve refah sağlamak şeklinde özetlediği görülmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere üretkenliği, iş yaratmayı ve ekonomik refahı artırmak için gerekli olan finansal istikrarı ve parasal iş birliğini sağlayacak ekonomi politikalarını desteklemektedir. IMF, üye ülkeler tarafından yönetilmekte olup ve üye ülkelere karşı sorumludur. IMF'nin Ana Sözleşmesine göre kuruluş amaçları aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Dünyada ekonomik iş birliklerinin gelişimini sağlamak, ekonomik dengesi bozulmuş ülkelere finansman desteği sağlamak.
- Doğru ekonomik politikaları teşvik ederek kambiyo istikrarını sağlamak ve üye ülkeler arasında gerçekleşen kambiyo ilişkilerine yönelik düzenlemeler yapmak.
- Uluslararası ticaretin gelişmesini sağlamak ve dengeli ekonomik büyümeyi hedefleyerek böylelikle reel getiride artış elde etmek.
- Uluslararası ödeme sistemlerinin birden çok taraflı kurgulanmasıyla üye ülkeler arasında cari işlemlerin uyumunu ve hızını sağlayarak kambiyo kısıtlamalarını bertaraf etmek.
- Benimsenen kriterleri karşılayan ülkelere fonlama yaparak; ekonomik güven tesis etmek ve cari dengesinde sorun yaşayan ülkelerin küresel bir krize dönüşümünü bertaraf etmek.

IMF tarafından 2024 yılında dünya çapında reel GSYİH oranında ülkelere meydana gelen yüzde değişim açıklanmış olup aşağıda yer alan şekilde büyüme oranları dünya haritası biçiminde sunulmaktadır;

⁴<https://www.imf.org/en/Home> sitesinden 18 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.

Şekil 2.1. IMF Üyesi Ülkelerin 2023 Büyüme Verileri

Uluslararası ekonomik sistemin bir parçası olan Türkiye Cumhuriyeti ile IMF arasında gerçekleşen ilişkilerin türü aşağıda kronolojik olarak gösterilmektedir.

Tablo 2.4. IMF Türkiye İlişkileri

Anlaşma Tarihi	Anlaşmanın Süresi (Ay)	Anlaşmanın Türü	Tutar (Mil. Sdr)	Kullanım (Mii. Sdr)
01.01.1961	12	Stand-by	37,50	16,00
30.03.1962	9	Stand-by	31,00	15,00
15.02.1963	11	Stand-by	21,50	21,50
15.02.1964	11	Stand-by	21,50	19,00
01.02.1965	12	Stand-by	21,50	-
01.02.1966	12	Stand-by	21,50	21,50
15.02.1967	11	Stand-by	27,00	27,00
01.04.1968	9	Stand-by	27,00	27,00
01.07.1969	12	Stand-by	27,00	10,00
17.08.1970	12	Stand-by	90,00	90,00
24.04.1978	24	Stand-by	300,00	90,00
19.07.1979	12	Stand-by	250,00	230,00
18.06.1980	36	Uzatılmış Fon K.	1.250,00	1.250,00
24.06.1983	12	Stand-by	225,00	56,20
04.04.1984	12	Stand-by	225,00	168,70
08.07.1994	14	Stand-by (Uzatılmış Fon K. dahil)	610,50	460,50
22.12.1999	36	Stand-by	15.038,40	15.038,40
21.12.2000	12	Ek Rezerv K.	5.784,00	5.784,00
04.02.2002	36	Stand-by	12.821,20	11.914,00
11.05.2005	36	Stand-by	6.662,04	1.665,51

Kaynak: (Çörtük 2006: 47).

2.4.2 Dünya Bankası Grubu

Dünya Bankası, Bretton Woods Konferansının sonucunda oluşturulmuş olan önemli bir uluslararası teşkilat olarak nitelendirilebilir. Dünya Bankası, 1944 yılında kurulmuş olup IMF ile birlikte uluslararası finans sisteminde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Dünya Bankası, özellikle kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimlerini gerçekleştirebilmek için özellikle projeleri ve hükümet programlarını desteklemektedir. Uluslararası finans yönetiminin önemli bir parçası olan Dünya Bankası Grubu, beş farklı tüzel kişilikten oluşmakta olup bunlar Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Kalkınma

Birliği (IDA), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA) ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID) şeklinde sıralanabilir. Aşağıda yer verilen şekilde Dünya Bankası Grubunu oluşturan teşkilatlar gösterilmektedir.⁵

Şekil 2.2. Dünya Bankası Grubu Kuruluşları

189 üye ülkesi, 170'ten fazla ülkeden personeli ve 130'dan fazla lokasyondaki ofisi ile Dünya Bankası Grubu büyük bir küresel ortaklık olarak nitelendirilebilir. Yukarıda sayılan beş farklı kurumun koordineli çalışmasıyla; gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılması ve ortak refahı inşa etmek için sürdürülebilir çözümler üretmektedir. Grup vizyonunu, yaşanabilir bir gezegende yoksulluğun olmadığı bir dünya yaratmak olarak açıklamıştır. Dünya Bankası misyonunu kamuoyuna gezegende var olan aşırı yoksulluğu sona erdirmek ve refahı artırmak olarak duyurmuştur. Dünya Bankası kuruluş zamanındaki şartlara göre ana sözleşmesinde yer alan amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Üye ülkelerin, savaştan kaynaklanan yıkımları ıslah etmek, yeniden yapılanma ve kalkınma sürecine, yardımcı olmak, bu doğrultuda ülkelere kaynak ve imkân sağlamak,
- Özel sektörün yetersiz olduğu lokasyonlarda kaynak tahsisi suretiyle destek sağlamak, yabancı özel sektör yatırımlarını desteklemek,
- Uluslararası ticaretin geliştirilmesine katkı sunmak ve uluslararası yatırımları teşvik etmek,

⁵ <https://www.worldbank.org/tr/> sitesinden 18 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.

•Farklı kanallardan kullanılmış kredileri yeniden düzenleyerek ya da garanti vererek daha faydalı ve acil projelerin finansmanını sağlamak,

•Savaş döneminden çıkışta en uygun koşulların oluşturulması için uluslararası yatırımları koordine etmek.

Türkiye Cumhuriyeti, Dünya Bankası'na 1947 yılında üye olmuştur. Seksenli yıllardan itibaren Türk Ekonomisinde uygulanmaya başlayan liberal politikalarla; mal, döviz, sermaye ve emek piyasalarında serbestleşme dönemine girilmiş olup Türkiye ile Dünya Bankası ilişkileri artmıştır. Aşağıdaki tabloda 2023 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne sağlanan imkanlar ve proje içerikleri görülmektedir.⁶

Tablo 2.5. Dünya Bankası'ndan Türkiye'ye Sağlanmış Finansmanlar

Proje Başlığı	Ülke	Proje Kimliği	Taahhüt Tutarı	Durum	Kabul Edilme Tarihi	Son Güncelleme Tarihi	Son Aşamaya Ulaşıldı
Yeşil Finans Projesi	Türkiye	P178274	155.00	Aktif	9 Kasım 2023	24 Şubat 2024	Banka Onaylandı
Türkiye: Deprem Sonrası Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (MSME) İyileştirilmesi projesi	Türkiye	P181068	450.00	Aktif	27 Haziran 2023	13 Kasım 2023	Banka Onaylandı
Türkiye Deprem Kurtarma ve Yeniden Yapılandırma Projesi	Türkiye	P180849	1000.00	Aktif	27 Haziran 2023	22 Şubat 2024	Banka Onaylandı
Türkiye İklim Dayanıklı Ormanlar Projesi	Türkiye	P179345	400.00	Aktif	15 Haziran 2023	24 Kasım 2023	Banka Onaylandı

⁶ https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/projects-list?countrycode_exact=TR&=sitesinden 18 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.

Tablo 2.5. (devam) Dünya Bankasından Türkiye'ye Sağlanmış Finansmanlar

Kamu ve Belediye Yenilenebilir Enerji Projesi	Türkiye	P179867	552.15	Aktif	13 Haziran 2023	21 Eylül 2023	Banka Onaylandı
Türkiye Yeşil Sanayi Projesi	Türkiye	P179255	450.00	Aktif	2 Haziran 2023	29 Kasım 2023	Banka Onaylandı
Yeşil ve sürdürülebilir kalkınma için arazi yönetimi altyapısı	Türkiye	P179217	85.44	Aktif	23 Mayıs 2023	22 Şubat 2024	Banka Onaylandı
Türkiye Su Döngüsellliği ve Verimliliğin Artırılması Projesi	Türkiye	P174915	434.60	Aktif	23 Mayıs 2023	11 Ocak 2024	Banka Onaylandı

Yakın geçmişte ve günümüzde Dünya Bankasının somut hedefleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması,
- Evrensel ilköğretimin gerçekleştirilmesi,
- Cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi,
- Çocuk ölümlerinin azaltılması,
- Anne sağlığının iyileştirilmesi,
- HIV/AIDS, Sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi,
- Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması,
- Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi,

2.4.3 Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü

Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD), ekonomik olarak ilerlemek ve dünya ticaretini geliştirmek amaçları doğrultusunda 1961 yılında kurulmuştur. Üye ülkeler demokrasi ve piyasa ekonomisini benimsemektedir. Üye ülkeler arasında ekonomik politikaların sonucunda yaşanan deneyimlerin karşılaştırılması, ortak sorunlar için uygun çözümler bulmak, ekonomi yönetimi için doğru uygulamaları belirlemek için platform sağlayan bir forum olarak nitelendirilmektedir.⁷

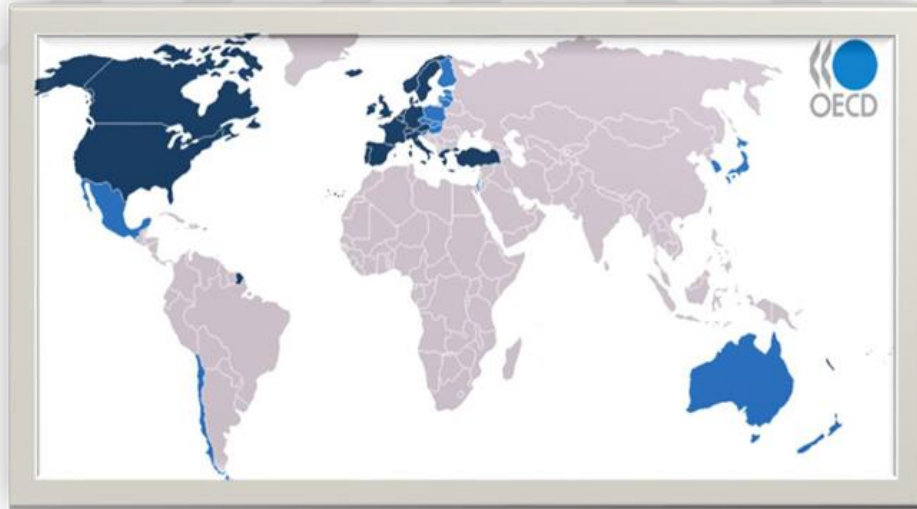
OECD'nin kuruluşuna ait sözleşmede amaçları aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

⁷ <https://www.oecd.org> 24 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.

•Ekonomik istikrarı korumakla birlikte üye ülkelerde mümkün olan en yüksek sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalamak ve istihdam ile yüksek yaşam standartlarının elde edilmesini sağlamak.

•Üye ülkelerle birlikte üye olmayan ülkelerde de sağlıklı bir ekonomik büyüme için katkıda bulunmak, dünya ticaretinin genişlemesine katkı sağlamak.

OECD teşkilatı, dünyada her kesim için daha iyi yaşamlar sağlayacak doğru politikalar oluşturmak üzere organize olmuş önemli bir uluslararası kuruluştur. Bu doğrultuda hükümetler, politika yapıcılar ve vatandaşlarla birlikte uluslararası standartlar oluşturmak ve çeşitli sosyal, ekonomik ve çevresel problemlere karşı somut çözümler üretmek için çalışmaktadır. Ekonomik performansın iyileştirilmesinden istihdam yaratılmasına, güçlü eğitimin desteklenmesinden uluslararası vergi kaçakçılığıyla mücadeleye kadar, veri ve analiz, deneyim alışverişi, iyi uygulamaların belirlenmesi ile paylaşımı ve kamu politikaları ve uluslararası standart belirleme konusunda tavsiyeler için sistemli bir forum ve bilgi seti sağlamaktadır. OECD üye ülkeleri coğrafi şekil üzerinden aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 2.3. OECD Teşkilatı Üyeleri

OECD teşkilatına 2023 yılı itibari ile 38 ülke üye olmuştur. Örgüte mevcut üye ülkelerin yirmisi kurucu üye statüsündedir. OECD kurucu üye olan ülkeler; Türkiye, ABD, Fransa, Kanada, Avusturya, İngiltere, Belçika, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç, İspanya, Portekiz, Norveç, İzlanda, İsviçre, Danimarka, Yunanistan, İrlanda ve Lüksemburg şeklinde sıralanabilir. Kurucu ülkelere daha sonra Japonya, Güney Kore, Finlandiya, İsrail, Letonya, Kolombiya, Litvanya,

Avustralya, Estonya, Yeni Zelanda, Çekya, Macaristan, Slovenya, Polonya, Kosta Rika, Şili, Slovakya, Meksika ve son olarak Kosta Rika katılmıştır.

3. BÖLÜM: DIŞ TİCARET TEORİLERİ İLE ULUSLARARASI KURUMLAR

Bu bölümde, dış ticaret Teorileri, dünyada dış ticaret uygulamalarına yön veren temel örgütler ve dış ticarete dair yapılmış olan düzenlemeler ile dış ticaret akımları ele alınmaktadır. Böylelikle dış ticaret Teorileri, dış ticaretin gerçekleştirilmesine katkı sunan örgütler ve dış ticaret işleyişleri bir bütün olarak ortaya konulmaktadır.

3.1 Dış Ticaret Teorileri

Genel olarak bir teorinin oluşturulması ve geçerliliğinin çeşitli varsayımlara dayandığı bilinmektedir. Soyut ticaret teorileri de diğer teoriler gibi temel varsayımlara dayanmaktadır. Teorilere geçmeden önce temel varsayımları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Seyidoğlu 2009: 24):

- 1.Uluslararası piyasada ticareti iki ülkenin gerçekleştirmesi ve ticarete konu olan yalnızca iki homojen malın bulunmasıdır.
- 2.Uluslararası piyasada ticari faaliyetlerde para kullanılmaması, ticari faaliyetlerin malın malla değişimi biçiminde gerçekleştirilmesidir.
- 3.Uluslararası piyasada tam rekabetin olduğunun kabul edilmesidir.
- 4.Uluslararası piyasa içerisinde hükümet kesimi bulunmamasıdır. Bu aynı zamanda ülke ile gerçekleştirilen ticari faaliyetlere yönelik kısıtlama ya da teşviklerin bulunmadığı anlamına gelmektedir.
- 5.Uluslararası piyasada var olan ekonomilerde üretim faktörlerinin tam kapasite kullanılıyor olmasıdır. Bu varsayıma göre kaynaklar atıl kalmamaktadır.
- 6.Uluslararası piyasada taşıma giderlerinin olmamasıdır.

Teorik modellerin kurulabilmesi ve konunun özünün ortaya konulabilmesi için bu varsayımlar birer basitleştirici unsur görevi yürütmektedir. Teorilerin başlangıcı Adam Smith tarafından ortaya konulmuş olan Mutlak Üstünlükler Teorisi ve David Ricardo tarafından sunulmuş olan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi olduğu ifade edilebilir. Dış ticaret Teorileri iki farklı kategoride derlenerek ele alınmaktadır. Birinci kategoride Klasik Dış Ticaret Teorileri ikinci kategoride daha yeni olan modern Teoremler genel hatlarıyla sunulmaktadır.

3.1.1 Klasik Dış Ticaret Teorileri

Klasik Teoremler kategorisinde sırasıyla; Mutlak Üstünlükler Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi, Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi, Stolper-Samuelson Teorisi, Rybczynski Teorisi genel hatları ve öne çıkan özellikleriyle ele alınmaktadır.

3.1.1.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi

Mutlak Üstünlükler Teorisi Adam Smith tarafından ileri sürülmüş olup buna göre teorem; bir ülke ekonomisinde diğer ülke ekonomisine göre hangi malın üretim maliyeti daha düşükse o malının üretiminin gerçekleştirilmesi ve bu mal üzerine uzmanlaşarak bu malın ihracatına, üretim maliyeti yüksek olan malın ithalatına odaklanmak gerektiği şeklinde özetlenebilir. A. Smith mutlak üstünlükler ile ilgili görüşlerini 1776 yılında yayımlamış olduğu Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations) adlı eseriyle açıklamıştır (Seyidoğlu 2009: 25).

Bu teoremden öne çıkan temel varsayımlardan birincisi her bir ülke ekonomisinde üretimi gerçekleştirilen en az bir ya da birden çok olmak üzere çeşitli malların dış ticaret yapılan ülke ekonomisine göre üretim maliyetlerinin daha düşük olmasıdır. Bu belirtilen şartların gerçekleştiği dünyada reel üretim maliyeti daha düşük olan mallar ihraç edilirken, yabancı ülke ekonomilerine göre reel üretim maliyetinin daha yüksek gerçekleştiği mallar ithal edilmektedir. Teoremden vurgulanan reel üretim maliyeti; malın üretiminin gerçekleştirilmesinde tüketilen emek-zaman ile ölçülmektedir.⁸

Smith'in Teorisinde yer verdiği analizlerin dayanağını Emek-Değer Teorisi oluşturmakta olup malların değiştirilmesinde bu malların üretimi için katlanılan emek saat miktarı esas alınmaktadır (Parasız ve Ekren 2013: 1). Bu kıyaslamayı aşağıdaki şekilde örneklendirebiliriz; Bir bisikleti üretmek için 80 emek saate tüketilirken bir tabletin üretimini gerçekleştirmek için 40 emek saate tüketildiği şartlarda 2 tabletin 1 bisiklet ile değişimi söz konusu olacaktır. Bunun anlamı 2 tablet üretiminde tüketilen emek miktarı ile 1 bisiklet üretiminde tüketilmiş olan emek miktarının eşit olmasıdır.⁹

Smith tarafından kurgulanmış olan ve iş bölümü ile uzmanlaşmayı savunan Mutlak Üstünlükler Teorisi, Emek Değer Teorisi'ne dayanmakta olup, buna ait

⁸ <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

⁹ <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

örnek uygulamayı gösteren iki ülke ekonomisine ait beklenen dış ticarete aşağıdaki Tablo 3.1’de yer verilmektedir:

Tablo 3.1. Mutlak Üstünlükler Uygulama Örneği

Ürün Adı / Ülke	Bulgaristan	Güney Kore
Bisiklet (Adet)	12	2
Tablet (Adet)	1	6

Tablo 3.1’de yer verilmiş olan verilere göre, bir iş gününde Bulgaristan bisiklet üretiminde, Güney Kore ise tablet üretiminde diğer ülke ekonomisine göre mutlak üstünlüğe sahip görünmektedir. Teoremde verilen perspektife göre örnekte yer alan ülkeler iki mal üretmek yerine mutlak olarak üstün oldukları malın üretimine odaklanarak uzmanlaşmaları sayesinde dünyada toplamda üretim miktarı ve hasıla miktarı artırılabilir. Teoreme uygun üretim davranışı ile birlikte daha fazla bisiklet ve tablet üretimi gerçekleştirilmektedir.

Tablet üretiminde uzmanlaşan Güney Kore tablet ihraç edip bisikleti Bulgaristan’dan ithal ediyorken, bisiklet üretiminde uzmanlaşan Bulgaristan Güney Kore’ye bisiklet ihraç edip Güney Kore’den tablet ithal ediyor olacaktır. Bu yaklaşım sayesinde dünyada üretim ve hasıla miktarı artacak her iki ülke ekonomisi de dış ticaret faaliyetlerinden kazanç elde edecektir. Bu bağlamda Mutlak Üstünlükler Teorisi kapsamında gerçekleştirilecek dış ticaret faaliyetleri sonucunda her iki ülke ekonomisinin de kazançlı çıkması ve toplamda dünya ekonomisinde üretim ve hasıla miktar olarak artar.¹⁰

3.1.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo Mutlak Üstünlükler Teorisine göre; bir ülke ekonomisinde iki malın üretim maliyetlerini diğer ülke ekonomisine göre daha düşük

¹⁰ <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

gerçekleştirmesi durumunda karşılıklı bir dış ticaret faaliyetinin gerçekleşemeyeceğini dolayısıyla karşılıklı dış ticaret kazancından bahsedilemeyeceğini vurgulanmaktadır. Bununla birlikte piyasada bulunan bütün malların üretiminde bir ülke ekonomisi üretim maliyeti olarak diğerine göre daha üstün olsa bile toplam üretimi ve toplam hasılayı artırabilmenin mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre, üretim maliyetlerinde diğer ülke ekonomisine nazaran daha üstün olan ülke ekonomisi üretim maliyetlerinde mutlak üstünlüğünün karşılaştırmalı olarak görece daha fazla olduğu malı üretim ihraç ederek bu mal üzerinde uzmanlaşmak suretiyle toplam üretim ve toplam hasılanın artırılmasını sağlayabilir (Yüksel 2022: 17).

Ricardo ‘‘Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri- On the Principles of Political Economy and Taxation’’ isimli eserinde, dış ticaret faaliyetlerinde karşılaştırmalı üstünlükleri ne çıkarmak suretiyle bir ülke ekonomisinin piyasadaki tüm malların üretim maliyetleri konusunda ticaret ortağından daha avantajlı olsa bile ülke ekonomilerinde uzun vadede zamanla verimlilik avantajları değişiklik gösterebileceğinden dış ticaret faaliyetlerinin ülkelerin üretim ve hasıla miktarlarını zamanla büyütme imkanı sunacağını ifade etmektedir (Yüksel 2022: 18). Bu teori ekonomi alanında geniş kesimler tarafından benimsenmiş olup ekonomi literatürü için önemli katkılar olarak değerlendirilmiştir.

Ricardo eserinde dış ticaret faaliyetlerinin temel eksenini; tam serbestliğin olduğu ticaret sisteminin varlığında, her bir ülke ekonomisi faydasını maksimize edecek şekilde sahip olduğu sermayeyi ve emeğini kullanacak olup bu durum ülke ekonomilerinin kendi faydalarını maksimize etme arayışı, yanında bütünün ekonomilerin ve dünyada toplam faydanın maksimize edilmesini de sağlayacağı tezine konumlandırmaktadır. Bu lke ekonomileri için faydayı artırma gayreti; sanayinin, beşeri sermayenin ve doğal kaynakların etkili, ekonomik ve verimli kullanılmasını beraberinde getirerek en az tüketimle en çok üretimin sağlanması olarak sağlamak suretiyle toplam üretim miktarını ve toplam faydayı artıracaağını ifade etmiştir. lkeler bunu sağlamak üzere ortak ticari ilgi ve ilişki bağları kurarak tüm medeni toplumları evrensel ilkeler ve prensipler çerçevesinde olarak birbirlerine bağlamaktadır. Yazar eserinde geçmiş dönemde Fransa’da ve Portekiz’de şarap üretilmiş olmasını, Amerika ve Polonya’da mısır üretilmiş olmasını, İngiltere’de makine üretilmiş olmasını bu ilkenin işlemesine kanıt olarak göstermiştir (Ricardo 2001: 90).

Ricardo tarafından ileri sürülen fikirler bugüne kadar çeşitli iktisatçılar tarafından birçok kez örneklendirilmiştir. Bu örneklerden biri de avukatlık ve sekreteryä hizmetleri hakkındadır. Mesleğinde iyi olan bir avukat avukatlık hizmetlerini gerçekleştirirken sekreteryä hizmetleriyle ilgilenmesi durumunda zaman kaybı yaşamaktadır. Bu zaman kaybı aynı zamanda avukatlık hizmetleri kapsamında iş kaybı demektir. Mesleki bilgisi nedeni ile avukat bilgisayar kullanımı ve yazım işlerinde hızlı olsa da kendisine göre daha yavaş bilgisayar ve yazım işi gerçekleştiren bir sekreterden faydalanması durumunda avukatlık hizmetlerinde daha çok iş yapacağı böylelikle daha fazla gelir sağlayacağı söylenilebilir (Karluk 2013: 31).

Ricardo tarafından ileri sürülen fikirleri sayısal veriler üzerinden tablolaya dökerek daha açık bir şekilde anlatmak mümkündür. Tablo 2.2’de yer verilen örnekte Güney Kore hem bisiklet hem de tablet üretiminde Bulgaristan’a göre mutlak anlamda dezavantajlı pozisyonda yer aldığı görülmektedir. Fakat dezavantajın derecesine baktığımızda tablet üretimindeki dezavantaj bisiklet üretimindeki dezavantaja göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Güney Kore ekonomisinde tablet üretiminin Bulgaristan ekonomisine göre karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu bisiklet üretiminde ise karşılaştırmalı dezavantajlıdır. Bulgaristan ekonomisi yönüyle konuya yaklaşıldığında hem tablet hem bisiklet olmak üzere her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip olmasına rağmen bu üstünlüğün derecesi kıyaslandığında bisiklet üretiminin tablet üretimine göre üstünlük derecesinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Örnekte yer alan verilere göre Bulgaristan Güney Kore’ye göre bisiklet üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe tablet üretiminde ise karşılaştırmalı dezavantajlı duruma sahip olup karşılaştırmalı sahip olduğu bisiklet üretiminde uzmanlaşması benimsenmektedir. Güney Kore ekonomisi ise karşılaştırmalı daha yüksek olduğu tablet üretiminde uzmanlaşması halinde her iki malı üretme durumuna karşı daha fazla üretim ve daha fazla hasıla elde edeceği ifade edilebilir. Örnekteki derecelendirme ve karşılaştırma kriterlerine göre gerçekleştirilecek dış ticaret faaliyetleri sonucunda her iki ülke ekonomisinin de kazançlı çıkması yanı sıra dünya ekonomisinde toplam üretim miktarının ve toplam hasılanın uzun dönemde artar.

Tablo 3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Uygulama Örneği

Ürün Adı	Bulgaristan	Güney Kore
Bisiklet (Adet)	12	2
Tablet (Adet)	1	6

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’nde her iki ülke ekonomisinde dış ticaret faaliyetlerinden fayda elde edebilmesi için ülke ekonomilerinde malların yurtiçi üretim maliyetlerinin birbirlerinden farklı olması gerekli ön koşullardan biridir (Seyidoğlu 2009: 28). Yukarıda yer verilen örneğe bakıldığında göreceli maliyetlerin her iki ülke ekonomisinde de birbirlerinden farklı olduğu açık olup iki ülke arasında maliyet farklılıkları dış ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için gereken ön koşulu sağlamaktadır. Bu bağlamda Güney Kore ekonomisinde tablet Bulgaristan ekonomisinde ise bisiklet üretmek uzun vadede her iki ülke ekonomisine dolayısıyla dünya ekonomisine toplam üretim miktarı ve toplam hasıla yönüyle kazanç sağlayacaktır.

3.1.1.3 Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı) Teorisi

Ricardo tarafından ileri sürülmüş olan teoreme göre ülke ekonomilerinin karşılıklı olarak faydalı dış ticaret faaliyetlerinden fayda sağlamaları ekonomilerdeki emek faktöründe verimliliğin farklı olmasından kaynaklanmakta olup bu nedenle dış ticaret faaliyetleri öncesinde mal fiyatlarının göreceli olarak birbirlerinden farklı olması temel bir varsayım olmuştur. Bu varsayımdan kaynaklı olarak yapılan Neo-Klasik eleştirilere göre ülkeler arasındaki verimlilik farklılıklarının sebeplerinin açıklanamamasını ve üretim faktörlerinin yalnızca emekten ibaret görülmesi nedeniyle Faktör Donatım Teorisi geliştirilmiştir.

Faktör Donatım Teorisi, iktisatçı ve tarihçi E.F. Heckscher tarafından 1919’da “Gelir Dağılımı Üzerine Dış Ticaretin Etkisi (The Effect of Foreign Trade On the Distribution of Income)” adlı eseriyle ortaya konulmuştur. B. Ohlin, 1933

yılında Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret (Interregional and International Trade) eseri ile Teorinin gelişimine katkı sunmuştur (Yüksel 2022: 20).

Faktör Donatımı Teorisi, üretim faktörlerinin kullanımındaki yoğunluğa göre ekonomideki mal fiyatlarındaki göreceli farklılığın sebeplerini açıklamakla birlikte üretim faktörlerinin kompozisyonun dış ticaret faaliyetlerine etkisini de açıklamaktadır (Karluk 2013: 65). Faktör Donatımı Teorisi ve Heckscher-Ohlin Teorisi eş anlamlı kullanılmakta olup tartışma konusu olan ve aşağıda sıralanan varsayımlara dayanmaktadır (Yüksel 2022: 20):

- Ülkeler arası mal geçişlerinde serbestlik vardır.
- Ülkelerin üretim teknolojileri aynıdır.
- Üretim faktörlerinin ülkeler arası hareketliliği yoktur. Ülke içinde hareketlidir.
- Tüm ülkeler için zevkler ve tercihler aynıdır.
- Üretim maliyetleri için ölçek ekonomisi söz konusu değildir.
- Tüm piyasalarda tam rekabet şartları geçerlidir.
- Taşıma maliyetler yoktur.
- Kaynak kullanımı tam kapasitedir.
- Ülkelerin üretim faktörleri donatımları farklıdır. Buna bağlı olarak üretim faktörlerinin fiyatları da farklılık göstermektedir.

Heckscher-Ohlin Teorisi'ne göre bir ekonomide sermaye faktörü emek faktörüne göre, emek faktörü de sermaye faktörüne göre daha zengin donatılmış başka bir ekonomi için, sermaye faktörünün emek faktörüne tamamıyla faydalı olabilmesi için tam istihdam sağlanabilmesi için endüstri ölçeği yüksek sermaye/emek oranı ile büyütülmelidir. Bu teoreme göre sermaye zengini ülke, tam anlamıyla bir gereklilik olmasa da göreceli olarak emeğe göre sermaye yoğun malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Emek zengini ülke ise benzer olarak sermayeye göre emek yoğun malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Böylelikle tüketici zevkleri benzer varsayılan ülkeler arasında, sermaye zengini ülke ekonomisi tarafından sermaye yoğun mallar ihraç edilirken, emek yoğun mallar ithal edilecektir. Diğer taraftan emek zengini ülke ekonomisi emek yoğun malları ihraç edecek, sermaye yoğun malları ise ithal edecektir (Negishi 2001: 118). Heckscher-Ohlin Teorisi zaman içerisinde eklemeler ve düzeltmelerle farklı Teorilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlar; Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi, Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi ve Rybczynski Teorisi

şeklinde sıralanır (Seyidoğlu 2017: 87). Dış ticaret faaliyetleri için önem arz eden bu Teoremler alt başlıklarda ele alınmaktadır.

3.1.1.4 Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi

Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi de diğer Teoremlerde olduğu gibi temel varsayımlar altında serbest dış ticaretin olması durumunda ülkeler arasında üretim faktörleri fiyatlarının eşitleneceğini ileri sürmektedir. Bu Teorinin temel varsayımları; ölçek ekonomisine göre sabit maliyetlerin geçerli olması, her iki ülke ekonomisinde üretim teknolojilerinin aynı olması, dış ticaret faaliyetlerinin kısıtlayıcı düzenlemelerin olmaması, nakliye ile navlun gibi taşıma maliyetlerinin sıfır olması, piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerli olması ve üretim faktörlerine ait hareketliliklerin ülkeler ekonomileri arasında geçerli olmaması şeklinde sıralanabilir. Bu teoreme Eli Heckscher'in 1919 yılında yayımladığı makalesinde yer verilmiş olup, 1933 yılında da öğrencisi Bertil Ohlin serbest dış ticaret faaliyetleri sonucunda ülke ekonomileri arasında faktör fiyatlarının eşitleneceğini teoreme eklemiştir. Paul Samuelson, serbest dış ticaret faaliyetlerinin uluslararası üretim faktörleri fiyatlarını eşitleyeceğini analitik olarak kanıtlamıştır.

HeckscherOhlin Teorisi, bir ülke ekonomisi hangi üretim faktörü açısından daha zenginse, o üretim faktörünün kullanıldığı malın üretiminde uzmanlaşması ve o malı ihraç etmesi gerekliliğini ileri sürmektedir. Buna göre ülke ekonomisinde göreceli olarak daha az bulunan üretim faktörü ile üretilen malı üretmek yerine ithal etmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Ekonomide göreceli olarak daha fazla bulunan üretim faktörüyle ürettiği malda uzmanlaşarak bu mala dayalı ihracat gerçekleştirirken, üretimde daha fazla ihtiyaç duyulan üretim faktörüne olan talep artarken, ithalatını gerçekleştirdiği malın üretiminde gerekli olan üretim faktörünün talebi de düşmektedir. Böylelikle ülke ekonomisinde göreceli olarak daha fazla bulunan üretim faktörünün fiyatı artış gösterirken, göreceli olarak daha az bulunan üretim faktörünün fiyatı da azalış gösterecektir.

Bulgaristan-Güney Kore örneğinde, bisiklet emek yoğun, tablet sermaye yoğun mal ise; bisiklet üretiminde uzmanlaşan Bulgaristan'da emek yoğun bir kompozisyonla üretimi gerçekleştiren bisiklet ihracatının ekonomide emek faktörünün değerini artırırken, Güney Kore'de sermaye yoğun bir kompozisyonla üretimi gerçekleştiren tablet ithalatının Bulgaristan'da sermaye faktörüne olan ihtiyacın oranını azaltarak bu üretim faktörünün fiyatını düşürmektedir. Bu

bağlamda dış ticaret faaliyetleri sonucunda, ülke ekonomilerinde göreceli olarak fazla bulunan üretim faktörünün fiyatı yükselirken, görece olarak az bulunan üretim faktörünün fiyatının düşürerek ülke ekonomileri arasında nispi olarak faktör fiyatlarının eşitlenmesi söz konusu olmaktadır. Belirli varsayımların geçerli olması durumunda, dış ticaret hareketleri ekonomilerin faktör fiyatlarını eşitlemeye yöneltmekte olup, faktör fiyatlarında tam bir eşitlik oluşana kadar bu yönelim devam etmektedir (Karluk 2013: 71).

Ülke ekonomilerinde teoreme belirtilen birçok varsayımın geçerli olmaması; yani üretim teknolojilerinde belirgin farkların olması, üretim süreçlerinde ölçek ekonomisine göre artan verimlilik şartlarından faydalanarak hacimli üretimin gerçekleştiriliyor olması, dış ticaret düzenlemeleri ile nakliye, navlun gibi taşıma maliyetlerinin malın maliyetleri açısından önem arz ediyor olması, tam rekabet koşullarının gerçekleştirilememesi sonucu aksak rekabetin ortaya çıkması ve dış dış ticarete konu olan malın sayısından daha fazla faktörün olması durumu (spesifik faktör) gibi çeşitli nedenlerle dış ticaret faaliyetlerinin faktör fiyatlarını eşitlemesinin istisnai bir durum olması ileri sürülmüş olup faktör fiyatlarının eşitliğinin dış ticaret faaliyetleri ile sağlanamayacağı benimsenmiştir (Ertürk 2010: 30).

3.1.1.5 Stolper-Samuelson Teorisi

David Ricardo Mutlak Üstünlükler Teorisine göre; bir ülke ekonomisinde ve iki malın üretim maliyetlerini diğer ülke ekonomisine göre daha düşük gerçekleştirmesi durumunda karşılıklı bir dış ticaret faaliyetinin gerçekleşmeyeceğini dolayısıyla karşılıklı dış ticaret kazancından bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte piyasada bulunan bütün malların üretiminde bir ülke ekonomisi üretim maliyeti olarak diğerine göre daha üstün olsa bile toplam üretimi ve toplam hasılayı artırabilmenin mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre, üretim maliyetlerinde diğer ülke ekonomisine nazaran daha üstün olan ülke ekonomisi üretim maliyetlerinde mutlak üstünlüğünün karşılaştırmalı olarak görece daha fazla olduğu malı üretip ihraç ederek bu mal üzerinde uzmanlaşmak suretiyle toplam üretim ve toplam hasılanın artırılmasını sağlayabilir.

Teorem, Stolper ve Samuelson tarafından geliştirilmiş olup bu nedenle Stolper-Samuelson Teorisi olarak adlandırılmıştır. Teorem, Faktör Fiyatları

Eşitleme Teorisinde öne sürülen mal ve faktör fiyatları arasındaki aksine mal ve faktör fiyatları arasında özel bir ilişkinin bulunduğunu iddia etmektedir. Mal ve Faktör fiyatları arasında bulunduğu ifade edilen özel ilişki; bir malın fiyatında meydana gelen artışlar, malın üretiminde tüketilen yoğun faktörün fiyatında nispi olarak daha yüksek bir artışa sebebiyet verdiği şeklinde açıklanmıştır (Yüksel 2022: 23).

Stolper ve Samuelson tarafından yapılmış olan çalışmada, dış ticaret faaliyetlerinin herhangi bir malın üretimi açısından az olan üretim faktörünün reel ücretinin mutlak surette düşürmekte olduğunu ve her bir mal için reel ücretin düşmesi durumunda, emek faktörünün sahibi olan işçilerin aynı zamanda hane halkı vasfıyla tüketici de olan bu işçilerin tercihleri ve zevkleri dikkate alınmaması şartıyla reel gelirlerinin düşmüş olacağı ifade edilmektedir (Stolper ve Samuelson 1941: 66). Özetlenecek olursa Stolper-Samuelson Teorisi'ne göre serbest dış ticaret faaliyetleri sonucunda, ülke ekonomisi içinde fazla olan üretim faktörünün gelirleri artacak, az olan üretim faktörünün gelirleri azalacaktır.

Serbest dış ticaret faaliyetleri sonucunda gelir dağılımı, ülke ekonomisinde ihracatı yapılan malın üretimi için tüketilmekte olan üretim faktörü girdisi lehine, ülke ekonomisinde ithalatı yapılan yani yabancı ülkede görece daha fazla olan faktör girdisi aleyhine değişim gerçekleştirdiği söylenebilir (Karluk 2013: 75). Ülke ekonomisi içerisinde göreceli olarak daha fazla bulunan faktör sahiplerinin ihracatın önündeki engellerin kaldırılmasını istemeleri ve göreceli olarak daha az bulunan faktör sahiplerinin ise dış ticaret faaliyetlerini sınırlayıcı ve düzenleyici mevzuatın hazırlanmasını talep etmeleri beklenmektedir.

Emek ve sermaye faktörleri esas alınarak mevcut piyasalar üzerinden örnekleme yapılırsa; emek faktörüne göre sermaye faktörünün göreceli olarak daha fazla olduğu ABD, Kanada, Fransa, Almanya gibi gelişmiş ülke ekonomilerinde serbest dış ticaret faaliyetleri sonucunda emeğin geliri zaman içerisinde düşmekte, sermayenin elde ettiği geliri ise artmaktadır. Bu nedenle anılan ülke ekonomilerinde; tekstil, mobilya, giyim ve benzeri gibi emek faktörünün yoğun olarak kullanıldığı ve ithalatı gerçekleştirilen malların rakibi niteliğinde olan yurt içindeki işçi sendikaları ve benzeri örgütler dış ticaret faaliyetlerinin kısıtlanmasına yönelik düzenlemeler yapılmasını talep etmektedirler (Seyidoğlu 2009: 93). Teorem toplam faydayı önemsemekte olup, serbest dış ticaret faaliyetleri sonucunda görece ekonomide daha az miktarda olan faktör sahiplerinin katlanacağı

zararın, ekonomide görece daha fazla olan faktör sahiplerinin sağlayacağı kazançtan daha az olduğunu böylelikle toplam faydanın daha yüksek olacağını ortaya koymaktadır. Bu durumda, dış ticaret faaliyetleri sonrasında gelir adaletinin sağlanması için zarar etmiş olan faktör kesiminin sübvansiyon veya benzeri destekleme uygulamaları ile gelir adaletinin tesis edilmesi gerektiği söylenebilir (Yüksel 2022: 24).

3.1.1.6 Rybczynski Teorisi

Tadeus M. Rybczynski Faktör Fiyatları ve Göreceli Mal Fiyatları (Factor Endowment and Relative Commodity Prices) isimli eserini 1955 yılında yayımlamış olup buna göre, bir üretim faktörüne ait tüketim miktarlarının artırılmasından sonra ikame oranının aynı seviyede sürdürülmesinin, bu üretim faktörünün yoğun olarak kullanılmakta olduğu malın üretiminde mutlak bir artışa sebep olurken, aynı üretim faktörünün göreceli olarak daha az kullanıldığı malın üretiminde azalmaya neden olacağını ileri sürmüştür. Bu duruma Rybczynski Teorisi denilmektedir.

Aşağıda yer verilen görselde teorem analitik olarak açıklanmaktadır. Yatay eksen A üretim faktörünün yoğun olarak tüketildiği bisiklet malı, dikey eksen B üretim faktörünün yoğun olarak tüketildiği tablet malı miktarı bulunmaktadır. AB eğrisi, başlangıç A ve B üretim faktörlerine ait tüketim faktörleri ile olası bisiklet ve tablet çıktıları gösteren kombinasyonlarını yani üretim olanakları eğrisini ortaya koymaktadır. Denge noktasının orijinal konumu, tüketim miktarı ve üretime ait çıktı arasında ikame oranlarının eşitliğiyle tanımlanmakta olup, üretim olanakları eğrisinin farksızlık eğrisine teğet olduğu C noktası ile gösterilmektedir. B faktörüne ait tüketim miktarının artırılması durumunda üretim ve tüketim miktarlarının yeni denge noktasını tespit etmek için yeni bir üretim olanakları eğrisi ve yeni farksızlık eğrisi ile oluşan yeni teğet noktasını bulunması gerekir. Şekilde yeni denge noktası D biçiminde görülmektedir. Birinci denge noktası ile ikinci denge noktası karşılaştırılmasında, ikame oranının aynı seviyede kalması durumunda, B faktörünün miktarındaki artışın, bu faktörü yoğun kullanan tablet malının üretim miktarını mutlak biçimde artırdığı, buna karşılık A faktörünü yoğun olarak kullanan bisiklet malının üretim miktarını mutlak biçimde azaltmış olduğu görülmektedir (Rybczynski 1955: 339).

1965 yılında Keesing tarafından yapılmış olan çalışmada, emek faktörünün niteliklerinin dış ticaret faaliyetlerini şekillendirdiği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda konu özetlenecek olursa; Hong Kong ekonomisi tarafından yapılan ihracatın Japonya ekonomisi tarafından yapılan ihracattan daha az beceri yoğun olduğu ve Hindistan ekonomisinin ihracatının ise neredeyse vasıfsız olduğunu belirtmiştir. İşgücü becerilerinin varlığının endüstriyel mallarda dış ticaret faaliyetlerinde, ticaret kalıplarını önemli derecede etkilediğini ortaya koymuştur (Yüksel 2022: 26).

Günümü ekonomilerinde, nitelikli ya da vasıflı emek faktörünün yoğun olarak tüketildiği mallar ile sermaye faktörünün yoğun olarak tüketildiği mallar genellikle birbirlerinin benzeri mallar olarak görülmekte olup bu nedenle literatürde kimi iktisatçılar bunların türetilmiş (man-made) kaynaklar kategorisinde değerlendirilmesini benimsemektedir. Heckscher-Ohlin Teorisi'nde bu yönde değişiklik yapılması sonucunda değişikliğe uğramış yeni teorem "Neo-Faktör Donatımı" Teorisi olarak adlandırılmaktadır (Seyidoğlu 2009: 103).

3.1.2.2 Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji Açığı Teorisi, Michael V. Posner tarafından 1961 yılında ileri sürülmüş olup, çıkış noktası Heckscher-Ohlin Teorisi varsayımlarından biri olan tüm ekonomilerde aynı üretim teknolojilerinin kullanılıyor olması varsayımının geçerli olmamasına dayanmaktadır. Buna göre tüm ekonomilerde aynı üretim tekniklerinin kullanılıyor olması varsayımı tüm ekonomiler için her zaman geçerli olmayıp bir ekonomiden diğer ekonomiye teknoloji transferinde zamansal olarak gecikmeler olmaktadır.¹²

Teknoloji Açığı Teorisini analitik olarak açıklamak mümkündür; A-Ülkesi ve B-Ülkesi şeklinde ekonomilerin olduğu bir dünyada; araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yoğun bir biçimde gerçekleştiği A- ülkesinde yeni bir ürünün üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu teoreme göre, üretimi gerçekleştirilen bu yeni ürün, zaman kaybı olmaksızın aynı anda hızlı bir biçimde B ülkesinde firmalar tarafından üretiminin yapılması mümkün olmayacaktır. Bu durumun açıklanması kapsamında; bir zaman boyutunun dikkate alınmasıyla, A ülkesinde üretilmiş olan ürünlerin B ülkesine girişi ve B ülkesindeki firmalar tarafından ürünün tanınması ve benzer versiyonlarının üretilmesi arasında geçen zaman 'taklit gecikmesi' olarak

¹² <https://www.ekonomim.com/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

tanımlanmaktadır. Taklit gecikmesi, B ülkesinde firmaların yeni görmüş oldukları ürünü tanınması ve üretmek için teknik bilgiye sahip olmaları gereken asgari öğrenme dönemlerinin tamamının gerçekleşmesini içermektedir. Bu süreç ürünün tanınması ile birlikte, üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan bütün girdilerin tedarik edilmesi, üretim ekipmanların hazırlanması, üretim süreçlerinin oluşturulması, piyasaya nihai ürünün sürülmesi gibi bir dizi plan, program ve iş süreçlerine ait zamanları da kapsamaktadır.¹³

Taklit gecikmesi üreticiler yönüyle ortaya çıkan bir gecikme olup bunun yanında tüketiciler yönüyle ortaya çıkan talep gecikmesi de söz konusu olacaktır. Bu teoreme yapılan geliştirmelerden biri de talep gecikmesi ayarlamasıdır. Talep gecikmesi, A ülkesinde ürünün piyasada tanınması sonrasında B ülkesinde farklı ürün kullanmaya devam eden tüketicilerin yeni ürünü ikame olarak tanımaları ve tüketmeye başlamaları için gerekli olan zamanlar toplamı olarak ifade edilebilir. Bu zamanın dolayısıyla gecikmenin boyutu, mevcut tüketim sepetine bağlılık derecesi, piyasada bilginin iletimi gibi değişkenlere göre belirlenmektedir.¹⁴

Teknoloji Açığı Teorisi'nde temel özellik, talep gecikmesine bağlı olarak ortaya çıkan zaman uzunlukları ile taklit gecikmesine bağlı olarak ortaya çıkan zaman uzunluklarının karşılaştırılmalı olarak ele alınmasıdır. Teknoloji Açığı Teorisi'nin odak noktasının dış ticaret faaliyetleri sürecinde ortaya çıkan yeni üretimlerden ve bu yeni üretimlerin yaygınlaşma süreçlerinden oluştuğu ifade edilebilir (Dennis, Alfred ve Steven 2005: 170).

3.1.2.3 Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün Dönemleri Teorisi'ne göre, üretim süreçlerini etkileyen yeni teknolojiler ve piyasayı etkileyen yeni malların geliştirilerek ortaya çıkarılması, sanayileşme sürecini tamamlamış olan gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde mümkün olmaktadır. Gelişmiş ülke ekonomilerinde emek faktörünün yüksek derecede eğitilmiş işgücünden oluşması ve araştırma geliştirme faaliyetleri için büyük bütçelerin ayrılması ve göreceli olarak bu faaliyetlere daha fazla harcamaların yapılması dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine göre böyle bir üstünlük oluşmaktadır. Bu teorem Raymond Vernon tarafından yayımlanmış olan 'Ürün Dönemlerinde Uluslararası Yatırım ve Uluslararası Ticaret'

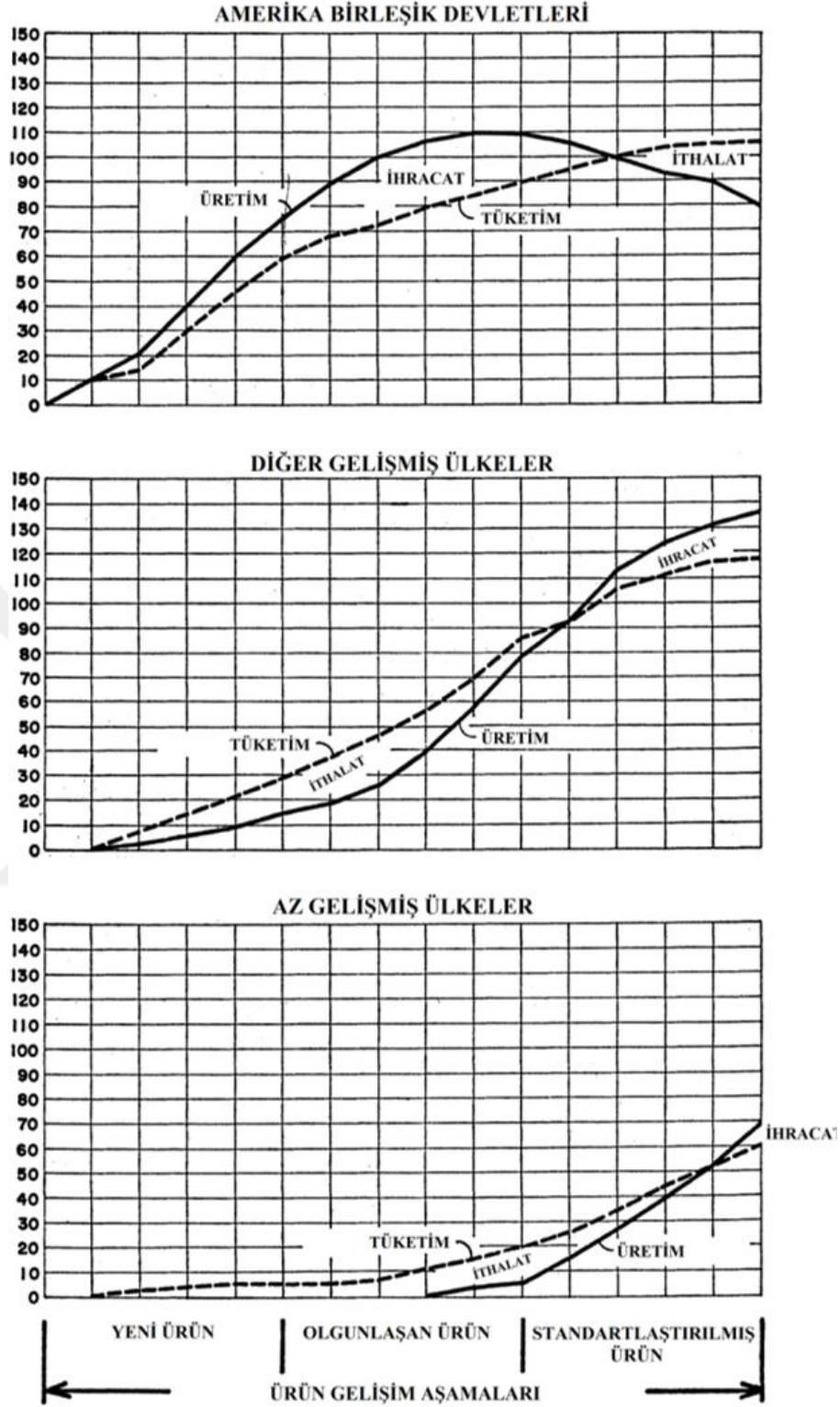
¹³ <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

¹⁴ <https://www.ekonomim.com/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

(International Investment and International Trade in Product Cycle) adlı eserde kurgulanan Ürün Dönemleri Modeli (Product Cycle) ile ortaya konulmuştur. Bu modelde bir yeni bir malın buluşundan üretimine kadar olan süreçlerin dış ticaret faaliyetlerini etkilemesine dek oluşan ve gelişen yaşam dönemleri ve zaman dilimleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır (Seyidoğlu 2009: 102).

Modelde Vernon tarafından yeni ürüne ait zaman dilimleri üç temel dönemde incelenmektedir. Bu dönemler; yeni ürün (new product), olgun ürün (maturing product) ve standart ürün (standardized product) olarak adlandırılmakta olup üç farklı aşamadan oluşur (Vernon 1966: 199). Birinci aşama olarak üretim sürecinde ortaya çıkan sorunlar çözümlenerek ürün geliştirilmekte olup malın ihracattan önce iç piyasaya sürümü sağlanmaktadır. Bu sürecin önemli bileşenlerinden biri nihai tüketiciler olup nihai tüketicilerin geri bildirimleri oldukça önem arz etmektedir. İkinci aşama olgunluk aşaması olup bu ikinci aşamada, üretim hacmi hızlı biçimde artırılmakta, iç piyasada yapılan satışlara dış ticaret faaliyetleri de eklenerek ihracat satışları başlamaktadır. Üçüncü aşama standart ürün aşaması olup, inovatif olan bu firma üründeki kâr marjı nedeniyle iç ve dış piyasalarda üretim teknolojilerine ilişkin lisans ve kullanım haklarını kiralama sürecine başlamaktadır (Seyidoğlu 2009: 103).

İnovatif ürünlerin geliştirildiği gelişmiş ülkelerde işçi ücretlerinin yüksek olması sebebiyle zaman içerisinde üretim merkezlerinin işçi ücretlerinin düşük olduğu az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ekonomilerine yönlendirilerek üretim maliyetlerinin düşürülmektedir. Bu duruma ait üretim hacimleri ve değişimler aşağıda yer verilen görselde grafiksel olarak gösterilmektedir. Yeni ürünü ortaya çıkaran Amerika Birleşik Devletleri'nde bu ürünün üretim hacmi başlangıçta hızlı bir biçimde artmıştır. Sonraki aşamalarda ABD'de üretim hacmi azalmaya başlamış olup üçüncü aşama olan son aşamada üretim hacmi düşmeye başlarken az gelişmiş ülke ekonomilerinde bu yeni ürünün üretim hacmi artış göstermeye başlamıştır (Karluk 2013: 185).

Şekil 3.2. Ürün Gelişim Grafikleri

3.1.2.4 Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi'ne göre iki ülke ekonomisine ait talep yapıları birbirlerine benzer olduğu derecede bu iki ülke ekonomisi arasında dış ticaret

faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapılma potansiyeli oluşmaktadır. Bu iki ülke ekonomisine ait talep yapılarının tam olarak aynı olması durumunda karşılıklı dış ticaret faaliyetlerinde tam uyum olduğu söylenebilir. Teorem Staffan Burenstam Linder tarafından ‘Ticaret ve Dönüşüm Üzerine Bir Deneme’ (An Essay on Trade and Transformation) 1961 yılında yayımlanmış olan eserle ortaya konulmuştur.¹⁵

Linder tarafından ileri sürülen teoreme göre ülke ekonomilerinin talep yapıları birçok değişken tarafından etkilense de talep yapısının en önemli belirleyicisinin hane halkının gelir seviyesi olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle ekonomilerin ortalama hane halkı ortalama gelir düzeyi benzerlikleri talep yapılarının göstergesi niteliğinde kullanılmaktadır. Linder tarafından yapılmış olan analitik çalışmada ülkelerin ekonomilerinde kişi başı gelir ile tüketilen malların çeşitleri arasında ve kişi başı gelir ile talep edilen sermaye malları arasında anlamlı ve güçlü bir ilişkinin varlığı analitik olarak tespit edilmiştir (Yüksel 2022: 31).

3.1.2.5 Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomileri Teorisi’ne göre ülke ekonomisine ait endüstrilerde gerçekleşen üretim hacmi artış gösterdikçe firmaların üretimlerine ait birim maliyetler zaman içerisinde düşüş göstermektedir. Dış ticaret literatüründe yer alan çeşitli teoremler ölçek ekonomilerinin varlığına dayandırılmıştır.

Ölçek ekonomilerinin varlığını somutlaştırarak açıklamak mümkündür. Bir önceki teoremde ifade edilmiş olan iki ülkeli modelde ülkelerin ekonomilerinin benzer üretim olanakları eğrisine ve aynı talep yapısına sahip olmaları durumunda iki ülke ekonomisinde de dış ticarete faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaması beklenmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi ve dış ticaret faaliyetlerinin başlaması için ekonomilere ait endüstrilerde ölçek ekonomilerinin varlığı gerekmekte olup model dış ticaret faaliyetleri için ölçek ekonomisinin yeni bir sebep olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶

Ölçek ekonomileri modelinde dış ticaret faaliyetlerinden elde edilecek kazançlar ekonomilere ait endüstrilerde ortaya çıkan üretim hacmi artışlarının getirdiği uzmanlaşmadan kaynaklanan maliyet azalışlarının toplamı olarak ifade edilebilir. Ancak bunun yanı sıra modele ilişkin çeşitli belirsizlikler bulunmakta olup hangi ülke ekonomisinin ne gibi kriterlere göre ne tür malda uzmanlaşacağının

¹⁵ <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

¹⁶ <https://www.ekonomim.com/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

açıklanmamış olması bunlardan en önemlisi olarak söylenebilir. Yine de her geçen gün daha fazla sayıda ekonomist, ölçek ekonomilerine önem atfetmek gerektiğini ifade etmektedir (Dennis, Alfred ve Steven 2005: 178).

3.1.2.6 Monopolcü Rekabet Teorisi

Sanayi sektöründe üretilen malların dış ticaret faaliyetleri benzer faktör donatımlarına sahip olan sanayileşme sürecini tamamlamış ülke ekonomileri arasında gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülke ekonomileri arasında gerçekleştirilen dış ticaret faaliyetlerinin büyük kısmı benzer üretim faktörü oranları ile üretilmiş olan malların çift yönlü değişimlerinden oluşmaktadır. İmalat endüstrilerinde kısmen artan getiri özelliği bulunmakta olup eksik rekabet özelliği söz konusudur. Bu durumda dışsal teknoloji faktörü, sabit getirinin varlığı ve tam rekabet koşullarının olması gibi varsayımlar içeren modellerin dış ticaret faaliyetlerini açıklaması ve bu faaliyetlere yöne vermesi şüphelidir. Bu nedenle geleneksel dış ticaret Teorilerine alternatif teoremler sunulmuştur. Bu alternatif teoremler; teknolojinin ekonomiler arasında yayılması ve içsel yeniliklerin ortaya çıkmasıyla ürün döngüsünün oluşması, sanayileşmiş ülke ekonomileri arasında dış ticaret faaliyetlerinin ölçek ekonomisine dayanması ve iç piyasanın korunmasının dış ticareti teşvik edeceği gibi iddiaları kapsamaktadır (Paul 1983: 343).

1980’li yıllarda yapılan çalışmalarda teorisyenler, dış ticaret modellerinin yenilerini kurgulamaya başlamış olup endüstriyel organizasyona dayanan teoremlerden dış ticaret faaliyetlerine yönelen yeni yöntemleri benimsemişlerdir. Bu bağlamda ortaya konulan modellerden olan Monopolcü Rekabet Teorisi dış ticaret faaliyetlerine bakış noktasında yeni yaklaşımlar önermektedir. Endüstri-içi Ticaret Teorisi ve Teknolojik Rekabet Teorisi bu yaklaşımlara örnek olarak gösterilebilir (Paul 1983: 343).

Endüstri-içi Ticaret Teorisi’nin temeli ticaret faaliyetlerini; karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan endüstriler arası ticaret ve ölçek ekonomilerine dayanan endüstri içi ticaret biçiminde olmak üzere iki türde incelemesidir. Bir ülke ekonomisinde üretim endüstrisinin yapısı o ülke ekonomisinin sahip olduğu üretim faktörlerine göre belirlenmektedir. Her bir ülke ekonomisi, geleneksel teoremlerde belirtildiği gibi, karşılaştırmalı olarak üstün olduğu endüstride net ihracatçı pozisyonuna sahip olmaktadır. Bununla birlikte endüstri içinde zamanla ortaya çıkan uzmanlaşmayla her bir ülke net ihracatçı pozisyonunda bulunduğu endüstride az sayıda malın

ithalatçısı konumuna gelebilir. Endüstriler arası ticaret faaliyetleriyle birlikte endüstri içi ticaret faaliyetleri de gerçekleşmektedir. Ülkelerin ekonomilerine ait faktör yoğunluklarının benzeştiği ölçüde endüstriyel yapıları benzeşmekte böylelikle aralarında gerçekleşen dış ticaret faaliyetleri endüstri içi özelliğe sahip olmaktadır. Monopolcü Rekabet Teorisi ile ortaya konulan Teknolojik Rekabet Teorisi; tek bir üretim endüstrisine odaklanarak endüstrinin oluşumunu yerli ve yabancı biçiminde yalnızca iki firmanın olduğu varsayımına dayandırmaktadır. Bu firmaların uzun dönemde birim maliyetlerini düşürmek veya yeni inovatif ürünler ortaya çıkarmak araştırma geliştirme faaliyetlerine yatırım yapmaları söz konusu olmaktadır. Araştırma geliştirme faaliyetleri için yapılan doğru harcamaların sonucu mevcut ürün piyasalarında zaman içinde oluşacak rekabette firmaların pozisyonlarında belirleyici olmaktadır (Paul 1983: 343).

Dış ticaret faaliyetlerini farklı varsayım ve yaklaşımlarla açıklamaya ve rehberlik etmeye yönelmiş olan Teorilerin geçmişten günümüze kadar olan büyük kısmına temel önerileri ve varsayımları yönünden bakılmıştır. Zaman içerisinde ortaya çıkan yeni teorem önceki Teorinin kısıtlayıcı varsayımını kaldırarak dış ticaret faaliyetlerini güncel gerçeklere, piyasada var olan reel şartlara yakın olarak kurguladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde dış ticaret faaliyetlerine yön veren ülkeler üstü organizasyonlar kurulmuş ve çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Teoremlerden sonra dış ticaret faaliyetlerini pratikte kurgulayan bu organizasyonlar ve yapılmış olan düzenlemeler alt başlıklarda ele alınmaktadır.¹⁷

3.2 Dış Ticaret Faaliyetlerinde Yol Gösterici Uluslararası Kurumlar

Dünyada dış ticaret faaliyetlerinin uyum içerisinde ve güvenilir bir biçimde yürütülebilmesi için kurgulanmış olan Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Gümrük Örgütü, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi, Uluslararası Ticaret Merkezi şeklinde sıralanabilecek ülkeler üstü organizasyonlar bulunmaktadır. Bu başlık altında bu organizasyonlar ele alınarak dış ticaret faaliyetlerindeki rollerine değinilmektedir.

¹⁷ <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

3.2.1 Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü hakkındaki açıklamalar geçmeden önce bu örgütün dayanmış olduğu köken olarak nitelendirilen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması hakkında bilgi vermek gerekir. GATT; uluslararası ticareti, haklar ve sorumluluklar açısından düzenleyen çok taraflı bir anlaşmadır. 1947’de 23 ülke tarafından imzalanan bir anlaşma ile oluşturulmuş olup 1 Ocak 1948’de yürürlüğe girmiştir. GATT’ın amaçları aşağıdaki gibi ekinde özetlenebilir:¹⁸

- İthalat vergilerini azaltmak,
- Uluslararası ticaretin önündeki tüm engelleri kaldırmak ve
- Ticarette ayırıcı uygulamalara son vermek.

WTO, 1 Ocak 1995’te, uluslararası ticaretin en etkin kurumu olarak, Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması’nın (GATT) yerine kurulmuştur.

WTO, çok taraflı ticaret sisteminin yasal ve kurumsal organı olarak tanımlanabilir. WTO hükûmetlerin ticareti ilgilendiren kanunlarını ve diğer yasal düzenlemelerini nasıl yapacakları konusunda bir çerçeve ortaya koymaktadır. Ülkeler arasında yapılan görüşmeler ve karşılıklı müzakereler yoluyla ticari ilişkilerin geliştirilmesini ve güçlenmesini sağlayan bir platform olarak nitelendirilebilir. WTO, ülkeler arasındaki ticaret kurallarıyla ilgilenen tek küresel uluslararası kuruluştur. Teşkilatın amacı, ticaretin mümkün olduğunca sorunsuz, öngörülebilir ve serbestçe akmasını sağlamak şeklinde ifade edilebilir.¹⁹

1 Ocak 1995 tarihinde kurulan WTO’nun temel fonksiyonları aşağıdaki gibi özetlenebilir;

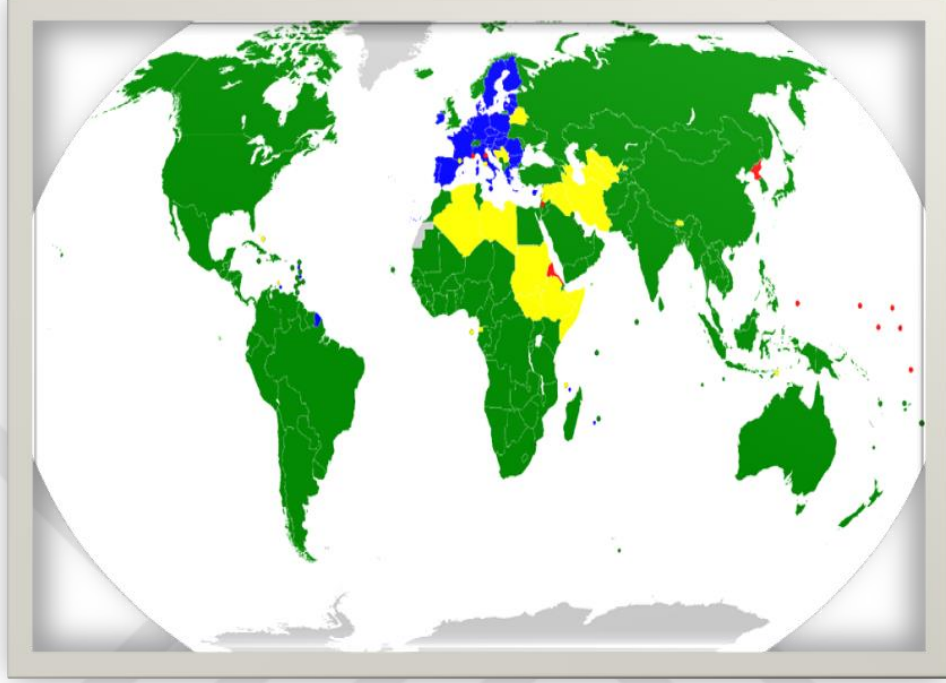
- Çok taraflı ticaret görüşmelerini yönetmek ve uygulamak üzere bir forum olarak görev yapmak,
- Ticari anlaşmazlıklara çözüm aramak, ülkelerin ticaret politikalarını izleyerek, denetlemek ve bu amaçlarla küresel ekonomik politikaları belirlemede görevli olan uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmak.

DTÖ tarafından üye ülkeler ile yapılan anlaşmalar; tarım, tekstil ve konfeksiyon, hizmet, fikri mülkiyet hakları gibi farklı alanlar olmak üzere 29 ayrı

¹⁸ Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-Vikipedi wikipedia.org adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

¹⁹ <https://www.wto.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

metinden oluşmakta olup DTÖ üye ülkelere ek yükümlülükler içeren 25 deklarasyon, karar ve anlaşma yayımlamıştır. DTÖ'nün 164 üyesi bulunmakta olup coğrafi görseli aşağıda yer verilmektedir.

Şekil 3.3. Dünya Ticaret Örgütü Üye Ülkeleri Haritası

Yukarıdaki görseli oluşturan ekonomiler dünya ticaretinin yüzde 98'ini temsil etmekte olduğu söylenebilir.

3.2.2 Dünya Gümrük Örgütü

Dünya Gümrük Örgütü (World Customs Organization-WCO); dış ticaret faaliyetlerinin sağlıklı yürüyebilmesi için ülkelerin yerel gümrük idarelerinin etkili ve verimli çalışmalarına katkı sağlamak ve zayıf yönlerini geliştirmek amacıyla kurulmuş olan bir uluslararası örgüt olup merkezi Brüksel’de yer almaktadır. 1952 yılında Gümrük İş birliği Konseyi adıyla kurgulanmış olan bu organizasyon ilk defa 26 Ocak 1953 tarihinde 17 Avrupa ülkesinin katılımı ile Brüksel’de toplanmıştır. Bugünkü adı olan Dünya Gümrük Örgütü adını 1994 yılında almış olup 17 üyeyle başlayan süreç günümüzde 150 üye ile devam etmektedir. Bugün itibariyle bu örgüt, dış ticaret faaliyetlerinin %95’inden fazla olan büyük bir kısmının işleyişinden sorumlu olduğu söylenebilir.²⁰

²⁰ World Customs Organization wcoomd.org adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

Türkiye 29 Ocak 1953 tarihinde Gümrük İş birliği Konseyine katılmış olup böylelikle zaman içerisinde Dünya Gümrük Örgütü organizasyonunda imzalanmış olan önemli uluslararası sözleşmelere Türkiye de taraf olmuştur. Bu sözleşmelerden Gümrük Rejimlerinin Basitleştirilmesi ve Ahenkleştirilmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kyoto Sözleşmesi) 18 Mayıs 1973 tarihinde Kyoto’da imzalanmış olup 25 Eylül 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, 27 Eylül 1994 tarihli ve 4035 sayılı kanunla Kyoto Sözleşmesi’ni 22 Nisan 1995 tarihinde kabul ederek katılmıştır. Dünya Gümrük Örgütü organizasyonunda imzalanmış olan bir diğer uluslararası sözleşme 28 Haziran 1990 tarihli Eşyanın Geçici Kabulüne İlişkin İstanbul Sözleşmesi’dir. Sözleşme İstanbul’da imzalanmış olup 27 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²¹

Dünya Gümrük Örgütü’nün amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Dış ticaret faaliyetlerinde mal ile eşya taşımacılığı ve sınırlardan insanların geçişleriyle ilgili gümrüklerdeki rejimlerin ve işlem süreçlerinin basitleştirilmesi ve uyumlu şekilde yürütülmesi,
- Gümrük işlerinin ve işlemlerinin basitleştirilmesi, mevzuatın açık ve anlaşılır olması gümrük suçlarına yönelik etkin işleyen mevzuatın hazırlanması ve ülkeler arasında iş birliği ortamı kurgulayacak yasal tedbirlerin alınmasını temin etmek,
- Hızla değişmekte olan ticaret şartlarına ve yeni çıkan sözleşme ile mevzuata uyum sağlanmasını temin etmek için ülkelere ihtiyaçlarını dikkate alarak teknik yardım sağlanması,
- Üye ülkeler arasında ve uluslararası organizasyonlar arasında gerekli olan iletişim ve iş birliğinin sağlanması ve geliştirilmesi,
- Gümrük idarelerinin çalışmasında güvenilirlik, şeffaflık, dürüstlük gibi temel ilkelerin yerleşmesi için gerekli olan girişimlerin desteklenmesi.

²¹ World Customs Organization wcoomd.org adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

Şekil 3.4. Dünya Gümrük Örgütü'nün Bölgesel Temsilcilikleri Görseli²²

3.2.3 Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun ticaret faaliyetleri ve kalkınma konularında temel organı olup 30 Aralık 1964 tarihinde ticaret, kalkınma ve yoksulluk gibi temel alanların ele alınması, özellikle Gelişme Yolundaki Ülkelerde ekonomik büyümenin ve kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak amacıyla organizasyonu tesis edilmiştir. Bu organizasyonun merkezi İsviçre'nin Cenevre kentinde olup bugün itibarıyla 195 üyeden oluşmaktadır.²³

UNCTAD, gelişmekte olan ülkelerde yatırım, teknoloji ve sürdürülebilir kalkınma gibi ekonomik büyüme için hayati öneme sahip olan konular özelinde faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek üzere yüklendiği sorumluluklar; devlet politikalarının analizleri, hükümetler arası görüşmeler, ülke ekonomilerine ait verilerin izlenmesi ve ülkeler ile teknik iş birliği geliştirilmesi şeklinde sıralanabilir. UNCTAD, diğer uluslararası organizasyonlarla birlikte 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında faaliyetlerini yürütmektedir.

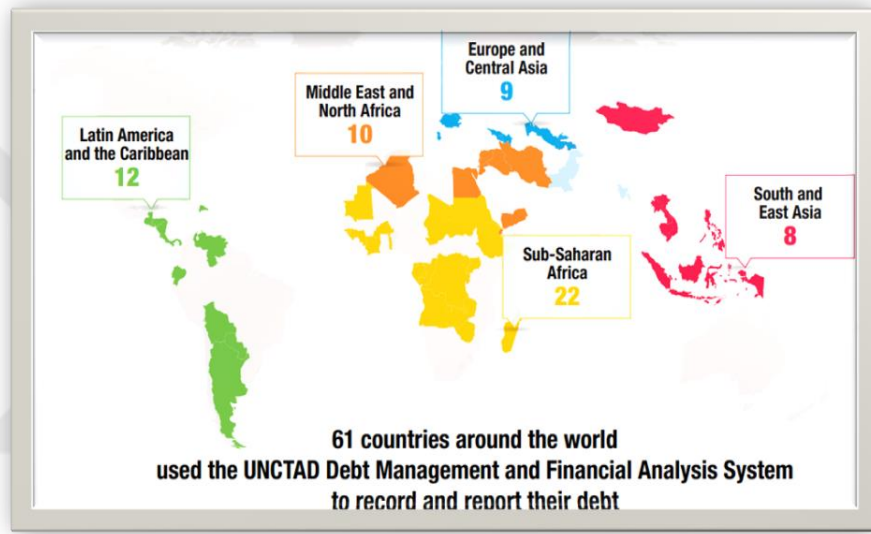
UNCTAD, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırmak Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ni kurgulamıştır. Bu sistem, gelişme yolundaki ülke

²² Annual-report-2022_2023.pdf (wcoomd.org)

²³ Home unctad.org adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

ekonomilerinin ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin uluslararası ticaret faaliyetlerinden almakta oldukları payların arttırılmasına odaklanmaktadır. Bu sistemle kurulan uygulamalar sayesinde, az gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin yapmakta oldukları ihracat faaliyetlerine konu olan belirli ürünlere tercihli gümrük tarife oranlarından yararlanmak suretiyle düşük ya da sıfır gümrük vergisi yoluyla uluslararası pazarlara girişlerinin kolaylaştırılması sağlanmaktadır.

Bugün dünya çapında 61 ülke UNCTAD Borç Yönetimi ve Mali Analiz Sistemini kullanmakta olup buna istinaden borçlarını oluşturan borçları raporlamaktadır.

Şekil 3.5. UNCTAD Tarafından Kredi Sağlanmış Ülkeler Haritası²⁴

3.2.4 Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE), 28 Mart 1947 tarihinde Birleşmiş Milletlerin bölgesel komisyonu olarak kurulmuştur. Günümüzde komisyonun 56 üyesi bulunmakta olup üyelerinin büyük kısmı Avrupa Kıtası'nda yer almaktadır. Avrupa kıtası dışında Kuzey Amerika'da; Kanada ve ABD, Orta Asya'da; Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi üye ülkeler bulunmaktadır.²⁵

Organizasyonun amacı Avrupa bölgesinde iktisadi bütünleşme ve üye ülke ekonomileri arasında iş birliğine katkı sağlamak şeklinde özetlenebilir. Bu amaç doğrultusunda, üye ülkeler arasında müzakere ortamı tesis etmek, uluslararası

²⁴ osg2023d1_en.pdf (unctad.org)

²⁵ <https://unece.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

faaliyetler için gerekli olan mevzuatın çok taraflı müzakere edilmesini sağlamak, uluslararası normların ve düzenlemelerin yakınlaşmasını tesis etmek, teknik uzmanlık gerektiren konularda ile ekonomiye dair iyi uygulamalar bağlamında ülkelere rehberlik etmek, sürdürülebilir kalkınmayı yakalamak ve ekonomide refahın tesisinde yol gösterici olmak.

Şekil 3.6. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Konseyi Üyeleri²⁶

3.2.5 Uluslararası Ticaret Merkezi

Dünya Ticaret Örgütü ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafından yapılan ortak çalışma ile International Trade Center (ITC), 1964 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması kapsamında oluşturulmuştur. Uluslararası Ticaret Merkezi, ticaret faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve ülkelerin ekonomileri arasındaki ithalat ihracat işlemlerinin geliştirilmesinde özellikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere teknik iş birlikleri ve ortak çalışmalar için Birleşmiş Milletler sistemi içinde faaliyet yürütmektedir.²⁷

Uluslararası Ticaret Merkezi'nin görevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Uluslararası ekonomik entegrasyonda gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin güçlenmesi için gerekli yapısal destekleri sağlamak,

²⁶ UNECE_AR2023_WEB_FV_reduced.pdf

²⁷ Uluslararası Ticaret Merkezi - Wikipedi wikipedia.org adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

- Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) faydalanmasını sağlamak üzere işletmelere ticaretlerinde ve yatırımlarında desteklemelerde bulunan organizasyonların gelişimine katkı sağlamak,

- Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) uluslararası piyasalarda var olmalarını sağlamak üzere rekabetçi yönlerinin geliştirilmesine katkı sağlayacak tedbirler almak,

Dış ticaret faaliyetlerini açıklayan teoremler ve bu faaliyetlerde düzenleyici roller üstlenmiş olan kurumlar ele alındıktan sonra sonraki bölümde Türkiye Cumhuriyeti’nde oluşmuş olan dış ticaret faaliyetleri ile somut veriler üzerinden dış ticaret faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere değinilerek çalışma tamamlanacaktır.

4. BÖLÜM: DIŞ TİCARET FAALİYETLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Bu bölümde ekonomik büyüme alanında literatüre yer verilerek bu kapsamda dış ticaret faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir.

4.1 Literatür Taraması

2004 yılında Terzi tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı ve büyüme oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1924-2002 döneminden oluşmuştur. Çalışma sonucundaki nedensellik yaklaşımına göre değişkenler arasında enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü negatif bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür (Terzi, 2004).

2004 yılında Terzi ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde, ekonomik büyüme ve sanayileşme arasındaki nedensellik ilişkisi ekonometrik modeller kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada birim kök, basit nedensellik, koentegrasyon ve hata düzeltme yöntemleri kullanılmıştır. Yapılmış olan ekonometrik testler sonucunda, ekonomik büyüme ile sanayileşme arasında pozitif ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur (Terzi & Oltulular, 2004).

2005 yılında Çakmak ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; beşeri sermaye ile ekonomik büyüme olguları arasında yer alan uzun dönemli ilişkiler Türkiye örneği üzerinden incelenmiştir. Çalışmada ilk, orta ve yükseköğretim mezuniyet verileri kapsamında Türkiye beşeri sermaye endeksi hazırlanmış olup bu endeks yardımıyla, 1960-2002 dönemini yansıtan, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki "Eş-Bütünleşme Analizi" yöntemiyle ekonometrik olarak incelenmiştir. Yapılmış olan ekonometrik analiz sonuçları, Türkiye ekonomisinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme olguları arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye’de fiziki ve beşeri sermayenin GSMH miktarında pozitif, işgücünün ise GSMH miktarında negatif ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olan katkısının fiziki sermayeden sağlanan katkıyla kıyaslandığında daha düşük oranda katkıya sahip olduğu ifade edilmiştir (Çakmak & Gümüş, 2005).

2005 yılında Love ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Sri Lanka, Nepal, Butan, Maldivler ve Bangladeş ekonomilerine ait ortalama otuz yıllık veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli (VECM), Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Hindistan, Nepal, Butan, Maldivler ekonomilerinde ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; Pakistan ve Sri Lanka ekonomilerinde ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı ortaya konulmuştur (Love & Chandra, 2005).

2006 yılında Aslan ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye Ekonomisi üzerinde finansal gelişme ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1987-2004 döneminde Johansen eşbütünleşim ile Granger nedensellik ekonometrik modelleri kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, çalışmada yer verilen finansal gelişme göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Ancak finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında var olan nedenselliğin yönünün finansal gelişmişlik için kullanılan göstergelere göre değiştiği vurgulanmıştır (Aslan & Korap, 2006).

2006 yılında Aslan ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik boyutu yönünden 1970-2004 dönemleri kapsamında elde edilmiş olan yıllık veriler kullanılarak incelenmiştir. Yapılan Granger nedensellik testleri sonucunda finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkinin yönünün finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru olduğunu vurgulanmaktadır (Aslan & Küçükaksoy, 2006).

2006 yılında Taban tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisi üzerinde belirlenmiş sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz sonuçlarına sağlık göstergelerinin önemli bir kısmı ile reel GSYİH düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmüştür (Taban, 2006).

2006 yılında Singh ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Hindistan ekonomisine ait 1951-2004 dönemlerini kapsayan veriler üzerinde ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Analizde VAR, hata düzeltme modeli, Eşbütünleşme, TodaYamamoto-DoladoLütkepohl nedensellik modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Hindistan ekonomisinde ihracat ile ekonomik büyüme ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü

nedensellik ilişkisi olduğu; ayrıca ihracat ile ithalat faaliyetleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur (Singh & Konya, 2006).

2006 yılında Tang tarafından yapılan çalışmada; Hong Kong ekonomisine ait 1973-2005 dönemlerini kapsayan veriler üzerinde ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Hata düzeltme modeli, ARDL, Granger nedensellik teknikleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Hong Kong ekonomisinde ihracat ile GSYİH üzerinden temsil edilen ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Tang, 2006).

2007 yılında Afşar ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında var olan ilişkileri araştırmış olan çalışmalar analiz edilmiştir. Çalışmada finansal sistemin ekonomideki rolü ve finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler; finansal aracılık hizmetleri, faiz oranları, yatırımlar ve tasarruflar, finansal liberalizasyon ve nedensellik ilişkisi biçiminde dört temel düzeyde incelenmiştir. Tüm çalışmalarda finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki bulunduğu ancak nedenselliğin yönünün tartışmalı olduğu belirtilmiştir (Afşar, 2007).

2007 yılında Awokuse tarafından yapılan çalışmada; Bulgaristan, Çekya, Polonya, ekonomilerine ait ortalama on yıllık veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Bulgaristan ekonomisinde ekonomik büyümeden ithalata tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çek Cumhuriyeti ekonomisinde ihracat ve ithalattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Polonya ekonomisinde ithalattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Awokuse, 2007).

2007 yılında Kandır ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme olguları arasında yer alan ilişkiler 1988-2004 kapsamında incelenmiştir. Bu araştırmada üçer aylık verilerin kullanılmış olup yapılan analizlerde ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına reel milli gelir kullanılmıştır. Finansal gelişme olgusu ise dört farklı değişken kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Finansal gelişmeye ait değişkenler; İMKB işlem hacminin milli gelire oranlanması, İMKB piyasa değerinin milli gelire oranlanması, İMKB işlem görme oranı ile özel sektör

tarafından kullanılmış olan banka kredilerinin milli gelire oranlanmasıyla elde edilen verilerden oluşmuştur. Analizlerde Johansen eşbütünleşme testleri ile hata düzeltme modeli ve nedensellik analizleri kullanılmıştır. Yapılan testlerin sonucunda finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında talep izleyen bir yapıda ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Böylelikle Türkiye’de finansal gelişmişliğin ekonomik büyümeyi desteklemediği, ekonomik büyümenin ise finansal gelişmeyi etkilediği açıklanmıştır (Kandır, İskenderoğlu & Önal, 2007).

2007 yılında Furuoka tarafından yapılan çalışmada; Endonezya, Malezya, Filipinler ekonomilerine ait 1985 ile 2002 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Endonezya, Malezya, Filipinler ekonomilerinde ihracat ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı belirtilmektedir (Furuoka, 2007).

2007 yılında Narayan tarafından yapılan çalışmada; Fiji ve Papua Yeni Gine ekonomilerine ait ortalama kırk yıllık veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişki kısa dönem ve uzun dönem için analiz edilmiştir. Analizde ARDL Sınır testi, eşbütünleşme, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Papua Yeni Gine ekonomisinde kısa dönemde; ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve ithalattan ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, uzun dönemde; ihracattan ithalata tek yönlü ekonomik büyümeden ithalata tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Fiji ekonomisinde uzun dönemde ihracat ve ithalattan ayrı ayrı ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Narayan, Narayan, Prasad & Prasad, 2007).

2008 yılında Awokuse tarafından yapılan çalışmada; Arjantin, Kolombiya ve Peru ekonomilerine ait 1990 ile 2002 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Granger nedensellik, geliştirilmiş etkitepki fonksiyonları, eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli şeklinde sıralanan teknikler kullanılmıştır. Arjantin ve Kolombiya ekonomilerinde ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; Peru ekonomisinde ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Awokuse, 2008).

2008 yılında Kızılgöl ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında yer alan ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada Toda-Yamamoto yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın veri seti 1992–2006 dönemlerini kapsamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşılmıştır (Kızılgöl & Erbaykal, 2008).

2008 yılında Alagöz ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde gerçekleşmiş olan 1992-2007 verileri kapsamında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığı belirtilmiştir. 2002-2007 dönemine ait regresyon analizine göre ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin orta şiddette olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Alagöz, Erdoğan & Topallı, 2008).

2008 yılında Mucuk tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, koentegrasyon ve Granger nedensellik testlerine göre incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1975–2006 dönemlerini kapsamıştır. Koentegrasyon testine ait bulgulara göre, ele alınan değişkenlerin birlikte hareket ettiklerini görülmüştür. Nedensellik testi bulgularına göre dolaysız vergilerden büyümeye doğru tek yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Mucuk, 2008).

2008 yılında Omotor tarafından yapılan çalışmada; Nijerya ekonomisine ait 1979 ile 2005 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde; Kısıtsız hata düzeltme modeli, ARDL, Sınır testi, nedensellik modelleri kullanılmıştır. Nijerya ekonomisinde ekonomik büyümeden ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Omotor, 2008).

2009 yılında Aktaş tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde 1996-2006 dönemine ait veri seti kullanılarak ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme olguları arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Analizde birim kök testi ve Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki olduğu görülmüştür. Bu ilişki çift yönlü nedensellik ilişkisi olarak belirlenmiştir. Son olarak kullanılmış olan Hata Düzeltme Modeline göre uzun dönemde, ihracattan ithalata, ithalattan ihracata, ekonomik büyümeden ihracata ve ekonomik büyümeden ithalata tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Aktaş, 2009).

2009 yılında Iyer ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Avusturya ekonomisine ait 1988 ile 2003 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde VAR, Eşbütünleşme, Toda-YamamotoDolado-Lütkepohl (MWALD) Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Avusturya ekonomisinde ithalattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; ihracat ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Iyer, Rambaldi & Tanbg, 2009).

2009 yılında Mahadev tarafından yapılan çalışmada; Singapur ekonomisine ait 1974 ile 2004 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, çokdeğişkenli hata düzeltme modeli, VAR, Toda-Yamamoto nedensellik modelleri kullanılmıştır. Singapur ekonomisinde ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Mahadev, 2009).

2009 yılında Rangasamy tarafından yapılan çalışmada; Güney Afrika ekonomisine ait 1975 ile 2007 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde VAR, Eşbütünleşme, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Güney Afrika ekonomisinde ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Rangasamy, 2009).

2010 yılında Andraz tarafından yapılan çalışmada; Portekiz ekonomisine ait 1977 ile 2004 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Portekiz ekonomisinde uzun dönemde ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Andraz, 2010).

2010 yılında Uysal ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde dış borçlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz kısmında VAR tekniği kullanılmıştır. Elde edilmiş olan bulgulara göre dış borçların kısa ve uzun vadede ekonomik büyüme ile negatif ilişki içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uysal, Özer & Mucuk, 2010).

2010 yılında Iqbal ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Pakistan ekonomisine ait 1998-2009 dönemlerini kapsayan veriler üzerinde ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Analizde

VAR, eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Pakistan ekonomisinde ihracat ile ekonomik büyüme ve ithalat ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; ayrıca ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Iqbal, Shaikh & Shar, 2010),

2010 yılında Jenkins ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Güney Kıbrıs ekonomisine ait 1960-2005 dönemlerini kapsayan veriler üzerinde ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, ARDL, VAR, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Güney Kıbrıs ekonomisinde ekonomik büyümeden ihracata, ekonomik büyümeden ithalata, ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Jenkins & Katircioğlu, 2010).

2010 yılında Li ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Çin ekonomisine ait 1981 ile 2008 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, hata düzeltme, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Çin ekonomisinde ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirtilmektedir (Li, Chen & San, 2010).

2010 yılında Yılmaz tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaretin ekonomik büyümeye katkısı incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1991-2007 dönemlerinden oluşmaktadır. Analizde Granger Nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ithalat ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı ve ithalattan ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Yılmaz, 2010).

2010 yılında Genç ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; 34 ülke üzerinde 1997-2008 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak panel nedensellik testi yöntemiyle araştırma ve geliştirme (Ar&Ge) harcamaları ile ekonomik büyüme arasında yer alan ilişkiler incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Ar&Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir (Genç & Atasoy, 2010).

2010 yılında Oktayer ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Araştırmada 1970-2005 dönemine ait veri setleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme

üzerindeki etkisi anlamlı çıkmamış olmakla birlikte kamusal yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Oktayer & Susam, 2010).

2010 yılında Telatar ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1991-2005 dönemlerini kapsamaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde, Granger nedensellik ve VAR analizleri kullanılmıştır. Çalışmada gerçekleştirilmiş olan ekonometrik analizler sonucunda, büyüme oranı ile cari işlemler dengesi arasında, büyüme oranı değişkeninden cari işlemler dengesi değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir (Telatar & Terzi, 2010).

2010 yılında Bahar ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemdeki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın veri setini Türkiye ile birlikte gelişmekte olan 21 ülke oluşturmuş olup zaman dilimi için 1998–2005 dönemi alınmıştır. İki Aşamalı GMM-Sistem analizi sonucunda GOÜ'ler üzerinde turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki görülmüş olup, turizm gelirlerinde meydana gelen %1'lik bir artış sayesinde uzun dönemde ekonomik büyüme oranında %2,825'lik bir artış gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır (Bahar & Bozkurt, 2010).

2010 yılında Ceylan ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde işsizlik ve ekonomik büyüme olguları arasında, Okun ilişkisinin simetrik olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1950-2007 dönemlerini kapsayan yıllık zaman serilerinden oluşmuştur. Asimetrik ilişkiye ait testlerde, TAR ve M-TAR modellerini içeren ko-entegrasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Türkiye ekonomisinde, Okun kanunun uzun dönemde geçerli olduğu ve ilişkinin asimetrik bir biçimde gerçekleştiği tespit edilmiştir (Ceylan & Şahin, 2010).

2011 yılında Ekinci tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve istihdam olguları arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1980-2010 dönemlerinden oluşmuştur. Analizde Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir ilişki bulunduğu görülmüş olup,

doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ifade edilmiştir (Ekinci, 2011).

2011 yılında Gurugharana ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Çin ekonomisine ait 1979 ile 2008 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Genişletilmiş VAR, Toda-YamamotoDolado-Lütkepohl Nedensellik modelleri kullanılmıştır. Çin ekonomisinde ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşılmıştır (Gurugharana & Adhikari, 2011).

2011 yılında Çöğürçü ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Araştırmada veri seti olarak 1980-2009 yılları arasındaki ekonomik veriler kullanılmıştır. En Küçük Kareler yöntemiyle bir regresyon analizi yapılmış olup buna göre, Türkiye dış borçlarının ve nüfus artış hızının ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir (Çöğürçü & Çoban, 2011).

2011 yılında Paul tarafından yapılan çalışmada; Bangladeş ekonomisine ait 1979-2010 dönemlerini kapsayan veriler üzerinde ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Analizde VAR, Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, etki-tepki, varyans ayrıştırma modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Bangladeş ekonomisinde ithalat ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; ayrıca ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Paul, 2011).

2011 yılında Yanar ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye’de enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ve cari açık ilişkileri incelenmiştir. Araştırmada 1975-2009 döneminden oluşan veri seti üzerinde eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Yanar & Kerimoğlu, 2011).

2011 yılında Ceylan ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde yurtiçinde oluşan kredi hacmi ile büyüme arasındaki nedensel ilişkiler incelenmiştir. Çalışmaya ait veriler 1998-

2011 yılında Saraç tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1988-2007 döneminde üçer aylık verilerden oluşturulmuştur.

TÜFE oranlarına göre hesaplanan enflasyon oranları ile ekonomik büyüme oranı arasında negatif yönlü ilişki olduğu vurgulanmaktadır (Saraç, 2011).

2012 yılında Bajo Rubio ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Slovakya ekonomilerine ait 1996 ile 2009 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme ve Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Çek Cumhuriyeti ekonomisinde ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; diğer ülkelere ait ekonomilerde ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Bajo-Rubio & Diaz-Roldan, 2012).

2012 yılında Ferreira ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Kosta Rika ekonomisine ait 1960-2011 dönemlerini kapsayan veriler üzerinde ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Analizde MWALD nedensellik, Yol analizi (Path Analysis) modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Kosta Rika ekonomisinde ihracattan ekonomik büyümeye, ihracattan ithalata ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya tespit edilmiştir (Ferreira, Harrison & Garcia-Fuente, 2012).

2012 yılında Guan ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; ABD ekonomisine ait 1960 ile 2010 dönemlerine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde VAR, Eşbütünleşme, Granger Nedensellik modelleri kullanılmıştır. ABD ekonomisinde ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve ekonomik büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Guan & Hong, 2012).

2012 yılında Gurugharana tarafından yapılan çalışmada; Hindistan ekonomisine ait 1971 ile 2008 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde VAR, Toda-Yamamoto-Dolado-Lütkepohl modelleri kullanılmıştır. Hindistan ekonomisinde 1971 ile 2008 dönemi için ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu 1992 ile 2008 dönemi için ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Guru-Gharana & Adhikari, 2012).

2012 yılında Yamak ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki sektör bazında incelenmiştir.

Çalışmada veri seti olarak toplam ve turist başına düşen turizm gelirleri ile reel GSMH, kullanılmıştır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ve Granger (1969) nedensellik testleri ile birlikte Engle-Granger (1987) ve Johansen-Juselius (1990) koentegrasyon yöntemleri uygulanmıştır (Yamak, Tanrıöver & Güneysu, 2012).

2012 yılında Saad tarafından yapılan çalışmada; Lübnan ekonomisine ait 1970 ile 2010 dönemine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Lübnan ekonomisinde ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Saad, 2012).

2013 yılında Enu ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Gana ekonomisine ait 1980 ile 2012 yıllarına ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Eşbütünleşme, VAR, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik modelleri kullanılmıştır. Gana Ekonomisinde ihracattan ithalata tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; ihracat ile ekonomik büyüme arasında ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirtilmiştir (Enu, Havi & Hagan, 2013).

2013 yılında Mercan ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın veri seti 1992-2010 döneminden oluşmuştur. Çalışma sonucunda elde edilmiş olan ampirik kanıtlara göre, değişkenler arasında eşbütünleşme tespit edilmiştir. Analizinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif ve istatistiki olarak anlamlı tespit edilmiştir (Mercan & Peker, 2013).

2013 yılında Çoban ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisi üzerinde turizm sektörünün yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Araştırmada 1963-2010 dönemine ait veriler üzerinden Türkiye ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Analizde eşbütünleşme ve nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda kısa dönemde iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı ancak uzun dönemde turizmin ekonomik büyüme ile pozitif nedensel ilişkili olduğu görülmüştür. Elde edilen istatistiki sonuçlarla göre iki değişken arasında çift yönlü (tersinir) bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Çoban & Özkan, 2013).

2013 yılında Eriçok ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analizde eşbütünleşme sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Kısa dönemde eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu vurgulanmaktadır (Eriçok & Yılcı, 2013).

2013 yılında Çalışkan ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; 1923-2011 dönemi verileri üzerinden Türkiye ekonomisinde eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen ekonometrik analizlerde; Türkiye’de eğitim alanında meydana gelen gelişmelerin ekonomik büyümeye olumlu etkide bulunduğuna yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmada eğitimi temsil eden değişkenler olarak, eğitim seviyelerindeki öğrenci sayıları kullanılmıştır. Elde edilmiş olan sonuçlara göre; lise ve yükseköğretim düzeyinde yer alan öğrenci sayılarındaki artış, büyümeye pozitif bir biçimde etkilemiştir. Türkiye’de lise düzeyinde öğrenci sayısında her %1’lik artışın GSYH’yi yaklaşık %0,2, yükseköğretim düzeyinde öğrenci sayısında %1’lik artışın ise GSYH’yi yaklaşık %3 artırdığı ortaya konulmuştur. Türkiye’de genel olarak eğitime, özel de yükseköğretim alanına daha fazla kaynak ayrılmasının ekonomik gelişme sürecinde önemli katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir (Çalışkan, Karabacak & Meçik, 2013),

2014 yılında Tunçsiper ve diğeri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisi ile birlikte dokuz yükselen piyasa ekonomisinde ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel regresyon yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada Heritage Vakfı tarafından hazırlanmış olan ekonomik özgürlük endeksi, mülkiyet hakları endeksi, çalışma özgürlüğü endeksi, ticaret özgürlüğü endeksi ve yatırım yapma özgürlüğü endeksi kullanılmıştır. Analiz sonuçları mülkiyet hakları ve yatırım yapma özgürlüğü ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğunu, çalışma özgürlüğü ve ticaret özgürlüğü endeksi ile ekonomik büyüme olguları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Genel ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır (Tunçsiper & Biçen, 2014).

2014 yılında Uçan ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkileri Türkiye T.C. Merkez Bankası verileri çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada 1990-2011 dönemlerini kapsayan üçer aylık veri setleri kullanılmıştır. Analizde ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiler ekonometrik testlerle ortaya konulmuştur. İhracat ve ithalat

miktarlarının bağımsız değişken olduğu analizde bu değişkenlerin bağımlı değişken olan ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği kontrol edilmiştir. Seçilmiş olan yirmi yıllık periyot itibarıyla büyüme ve dış ticaret verileri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu vurgulanmaktadır (Uçan & Koçak, 2014).

2014 yılında Selim ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; 2000-2011 dönemi için G20 ülkelerinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Selim, Purtaş & Uysal, 2014).

2014 yılında Shihab ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Ürdün ekonomisine ait 2000-2012 dönemlerine ait veriler kapsamında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde Granger nedensellik modeli kullanılmıştır. Ürdün ekonomisinde ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Shihab, Soufan, & Abdul-Khaliq, 2014).

2015 yılında Acaravcı ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde ihracat faaliyetlerinde ürün çeşitlendirmesi ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ve nedensel ilişkiler, 1995-2012 veri seti kapsamında incelenmiştir. Araştırmada kullanılmış olan değişkenlerin durağanlık analizi için ADF birim kök testi, eşbütünleşme ilişkisine yönelik kontrol testleri için ARDL sınır testi ve değişkenler arası nedensellik ilişkilerini ortaya koymak için Granger nedensellik testi modelleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ihracatta ürün çeşitlendirmesinin ekonomide dışa açıklık oranına yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu diğer olgular arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamadığı belirtilmiştir (Acaravcı & Kargı, 2015).

2015 yılında Bilginoğlu ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın veri setini Türkiye ekonomisinin 1968-2005 dönemlerine ait yıllık veriler oluşturmuştur. Çalışmada regresyon analizi kullanılmış olup bunun sonucunda Türkiye'deki dış borçların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Borç fazlası sorunu ile karşı karşıya olduğu belirtilmiştir (Bilginoğlu & Aysu (2015).

2015 yılında Korkmaz tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ekonomisinde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri

incelenmiştir. Araştırmada 2002-2014 dönemini kapsayan üçer aylık veri seti kullanılmıştır. Analizde ihracat birim değer endeksi, ithalat birim değer endeksi ve ekonomik büyüme (GSYİH) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkileri VAR modeli yardımıyla yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre, Türkiye ekonomisinde ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Korkmaz, 2015).

2016 yılında Çeştepe ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; finansal gelişmeyi temsil ettiği iddia edilen dört farklı değişken, temel bileşenler analizi kullanılarak bir değişkene indirgenmiş olup finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu çalışmada belirtilmektedir (Çeştepe & Yıldırım, 2016).

2016 yılında Şanlısoy ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye’de meydana gelmiş olan politik istikrarsızlıkların ekonomik büyüme üzerinde olan etkileri incelenmiştir. Çalışmada belirlenmiş olan değişkenlerin analizi ne yönelik veri zaman serisi, tek denklemlerli bir model kurulmuş olup, bu model çerçevesinde analizler yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilmiş olan bulgulara göre politik istikrarsızlıklar ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir (Şanlısoy & Kök, 2016).

2017 yılında Güney tarafından yapılmış olan çalışmada; Türkiye ve BRICS ülkelerinde ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme ilişkileri analiz edilmiştir. Araştırmada Türkiye ve BRICS ülkelerine ait 1990-2014 dönemlerinin veri setleri kullanılmıştır. Çalışmanın yöntemi ne dayandırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik özgürlük düzeyinin yükselmesi, kişi başına gelirdeki artış ile temsil edilen ekonomik büyüme düzeyini, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde etkilediği görülmüştür. Ekonomik özgürlüğün alt dallarından biri olan uluslararası ticaretin serbestleşmesi ekonomik büyüme üzerinde en fazla pozitif yönlü etkiye sahip olan değişken olduğu ortaya konulmuştur. Bunlarla birlikte imalat sanayi üretimindeki artış ve OECD üye olma durumu ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediği ancak tasarruf oranındaki artışın ve nüfus artış oranının yükselme durumunun ekonomik büyümenin azalması ile sonuçlandığı belirtilmiştir (Güney, 2017).

2024 yılında Aksoy ve diğerleri tarafından yapılmış olan çalışmada; hizmet ihracatının ekonomik büyüme sürecindeki muhtemel etkileri araştırılmıştır. Çalışma ile hizmet ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide dijital

teknolojilerin moderatör etkisi araştırılmıştır. Araştırmada 40 gelişmiş ülkenin 2008-2020 dönemine ait ilgili verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmış ve panel eşbütünleşme testleri (Pedroni ve Kao) ile panel FMOLS ve panel DOLS katsayı tahmincileri kullanılmıştır. Bulgular; değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve hizmet ihracatının ekonomik büyümede pozitif etkisinin olduğu doğrulanmıştır (Aksoy & Ünlü, 2024).

2024 yılında Beki tarafından yapılan çalışmada, Türkiye ekonomisinde belirli makroekonomik değişkenler; doğrudan yabancı yatırımlar, reel döviz kuru ile kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, 2010Q1-2023Q2 verileri kapsamında araştırılmıştır. Çalışmada ADF ile yapısal değişim içeren Zivot-Andrews testleri, Gregory-Hansen (1996) eş bütünleşme analizi ile Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS), Toda-Yamamoto testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre gayri safi yurtiçi hasıla ile doğrudan yabancı yatırımlar ve reel döviz kuru değişkenleri aralarında istatistiksel açıdan anlamlı bir nedenselliğin varlığı, kamu harcamaları değişkeni ile aralarında herhangi bir nedenselliğin olmadığı ortaya çıkmıştır (Beki, 2024).

2024 yılında Akıncı ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada; Türkiye ekonomisinde 2006-2023 döneminde bütçe açıklarının yarattığı etkiler araştırılmıştır. Araştırmada, Augmented Dickey-Fuller birim kök testi, Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Bulgulara göre Türkiye’de 2006:Q1-2023:Q3 döneminde bütçe açığı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Bütçe açığında meydana gelecek azalmanın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği, ekonomik büyümede meydana gelecek bir daralmanın bütçe açığını olumsuz etkilediği ifade edilmiştir (Akıncı & Erasa Akça, 2024).

4.2 Çalışmanın Metodolojisi

Araştırmanın problem durumu, amacı, soruları, önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve genel tanımları ile birlikte çalışmanın metodolojisi bu başlık altında sırasıyla açıklanmaktadır.

4.2.1 Araştırmanın Genel Çerçevesi

Araştırmanın genel çerçevesini oluşturan temel kavramlar sırasıyla alt paragraflarda ele alınmaktadır.

Problem Durumu

Ülke ekonomilerinin büyümesi için dünyaya açılması ve dış ticaret faaliyetlerini yürütmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla dış ticaret faaliyetlerinin ekonomik büyüme ile ne tür ilişkisinin olduğunu ne yönde etkilediğinin bilinmesi bir gerekliliktir. Dış ticaret faaliyetleri ihracat ve ithalatın yanı sıra dış borçlanma gibi faaliyetleri de kapsamakta olduğu söylenebilir. İhracat ve ithalat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ile birlikte kamu ve özel sektörün dış borçlanmasının ekonomik büyüme ile ilişkileri bilinmemektedir. Bu durum araştırmanın problem durumunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada dış ticaret faaliyetleri kapsamında değerlendirilen ihracat, ithalat faaliyetleri ile kamu ve özel sektör tarafından yapılan dış borçlanmaların ülke ekonomisinin büyümesi ile ilişkilerini göstermek amaçlanmıştır.

Araştırma Soruları

Araştırmamızda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. İhracat faaliyetleri ve düzeyleri ile GSYİH arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. İthalat faaliyetleri ve düzeyleri ile GSYİH arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Kamu sektörü tarafından yapılmış olan dış borçlanmalar ile GSYİH anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Özel sektör tarafından yapılmış olan dış borçlanmalar ile GSYİH anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın Önemi

Ülke ekonomisinin büyümesi vatandaşın refahını doğrudan etkilemektedir. Ekonominin büyümesi ile ihracat, ithalat faaliyetlerinin yanı sıra hem kamu sektörünün hem özel sektörün dış borçlanmalarını da bir bütün olarak inceleyen bu araştırma kamu sektörünün ve özel sektörün dış borçlanması dâhil dış ticaret faaliyetlerini ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri istatistiksel olarak ortaya koyması bakımından önemlidir.

Sınırlılıklar

Araştırma 1990-2023 dönemi Türkiye İstatistik Kurumu ve Hazine Maliye Bakanlığı tarafından kamuoyuna yayımlanmış ihracat, ithalat, kamu sektörü dış

borcu, özel sektör dış borcu verilerinin web sitesinden elde edilmiş olan bilgilerle sınırlıdır.

Varsayımlar

Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu ve Hazine Maliye Bakanlığı tarafından kamuoyuna yayımlanmış olan dış ticaret faaliyetlerine ait verilerin doğru ve güvenilir olduğu, gerçek durumu yansıttığı ve yayımlanan verilerin kanunlara, yönetmeliklere, standartlara uygun bir biçimde hazırlanmış olduğu varsayılmıştır.

Tanımlar

Kamu Sektörü Dış Borcu: Kamu kesimi tarafından dış piyasalardan, yabancı kuruluşlardan, yabancı devletlerden yapılmış olan borçlanmalar kamu kesimi dış borçlanması olarak ifade edilmektedir.

Özel Sektör Dış Borcu: Özel sektörde yer alan gerçek ve tüzel kişilikler tarafından dış piyasalardan, yabancı kuruluşlardan, yabancı devletlerden yapılmış olan borçlanmalar özel sektör dış borçlanması olarak ifade edilmektedir.

4.2.2 Araştırmanın Modeli

Araştırmada model, araştırmayı oluşturan konun belirlenmesi ile araştırma sonuçlarının sunumuna kadar gerçekleştirilmiş olan faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu araştırmanın ekonometrik modeli; zaman serileri, durağanlık ve birim kök testi ile eşbütünleşme, hata düzeltme modeli ve nedensellik tekniklerinin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Literatüre göre oluşturulan teorik çerçeve kapsamında dokümantasyon metodu ile elde edilmiş bilgiler Microsoft Excel programı ile sistematikleştirilmiştir. Uygulamalı kısımda ise tarama (tasvir) metodu ile elde edilen veriler; İktisadi Büyüme (kişi başına düşen GSYİH'nin yüzdesi), ihracatın GSYİH içindeki payı, ithalatın GSYİH içindeki payı, kamu sektörü brüt dış borcunun GSYİH'ye oranı ve özel sektörün brüt dış borcunun GSYİH'ye oranını içermektedir. Kişi başına düşen reel GSYİH ile ihracat arasındaki ve kişi başına düşen reel GSYİH ile ithalat arasındaki Eşbütünleşme ilişkileri araştırılmaktadır. Ampirik testler Eviews ve Microfit paket programları kullanılarak yapılmaktadır (Akkaş ve Sayılğan, 2015: 575, İpek ve Ayvaz Kızılgöl, 2016: 429).

Bu çalışma kapsamında 1990-2023 dönemi yıllık veriler üzerinden Türkiye'de dış ticaret faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi

araştırılmaktadır. Araştırma kapsamını oluşturan veri setinin kaynakları ve özellikleri aşağıdaki Tablo 4.1’de gösterilmektedir.

Tablo 4.1. Değişkenlerin açıklanması

VERİ	TÜR	TANIMLAMA	DÖNEM	KAYNAK
LGSYİH	Bağımlı Değişken	Reel Kişi başına düşen GSYİH’nin doğal logaritması	Yıllık	TÜİK
LİHRCT	Bağımsız Değişken	İhracatın GSYİH içindeki payının doğal logaritması	Yıllık	TÜİK
LİTHLT	Bağımsız Değişken	İthalatın GSYİH içindeki payının doğal logaritması	Yıllık	TÜİK
LKSDB	Bağımsız Değişken	Kamu Sektörü Dış Borcunun GSYİH’ye oranının doğal logaritması	Yıllık	HMB
LÖSDB	Bağımsız Değişken	Özel Sektör Dış Borcunun GSYİH’ye oranının doğal logaritması	Yıllık	HMB

4.3 Ampirik Bulgular

Bu başlık altında daha önce açıklanmış olan teorik bilgiler kapsamında elde edilmiş olan ampirik sonuçlara yer verilmektedir. Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ve eşbütünleşme Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımı ile ilgili değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerinin sonuç tabloları gösterilerek açıklanmaktadır.

4.3.1 Birim Kök Testleri

Eşbütünleşme sınır testi (ARDL) yaklaşımı, birim köklerin durağan olmadığını doğrulamak üzere yapılmaktadır. Bu yaklaşımda değişkenlerin ön testine ihtiyaç bulunmamaktadır. Yaklaşımın amacı sahte regresyondan elde

edilmiş olan analize ait sonuçların ortaya çıkarmak üzere I (2) değişkenlerinin yokluğunu tespit etmektir. Bu bağlamda Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeler testi gerçekleştirilmeden önce kullanılan verilerin durağanlık özelliklerini tespit etmek için birim kök testleri gerçekleştirilmektedir.

Boş hipotezin anlamı verilere ilişkin serinin durağan olmadığını ya da bir birim kökü içerdiğini ifade etmektedir. Sıfır hipotezinin reddi durumu, MacKinnon kritik değerlerine ve olasılık değerlerine dayandırılmaktadır. Birim kök için ADF ve PP testi sonuçları Tablo 4.2’de sunulmaktadır.

Tablo 4.2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları²⁸

	ADF		PP	
DEĞİŞKENLER	SABİT	SABİT VE TREND	SABİT	SABİT VE TREND
DÜZEY				
LNİHRCT	-2.60377	-3.17243	-1.6213	-1.1235
LNİHRCT	-1.47365	-1.64467	-1.2545	-1.6413
LNİTHLT	-2.156745	-4.06543	-1.9659	-4.0654
LNKSDB	-3.01794**	-1.47607**	-2.7061**	-1.5108**
LNÖSDB	-2.47753	-1.16408	-2.2349	-1.2561
BİRİNCİ FARK				
ΔLNİHRCT	-2.78901*	-5.845968***	-5.34566***	-5.789575***
ΔLNİHRCT	5.654262***	-5.678863***	-6.15683***	-6.222718***
ΔLNİTHLT	-8.67834***	-3.678213**	-8.74955***	-13.29944***
ΔLNKSDB	-3.627345**	-2.555789**	-3.73567**	-4.642675**
ΔLNÖSDB	3.023123**	-3.913456**	-3.182342**	-3.906345**

Tablo 4.2’deki ADF ve PP birim kök testi sonuçları içerisinde yer alan, ihracat (İHRCT) değişkeni dışında bütün değişkenler için boş hipotezin reddedildiği ortaya çıkmış olup bu durum ihracat dışındaki tüm değişkenlerin birim kök için (durağan olmayan) varlığını göstermektedir. İhracat değişkeni dışındaki diğer bütün değişkenler birinci farkın ardından durağan hale dönüşmüştür.

²⁸ Not: ***, **, * işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermekte olup Δ birinci farkının temsilisidir.

4.3.2 Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) Eşbütünleşme Testi

ARDL testinin uygulanmasında ilk aşamada; değişkenlerin gecikmeli seviyelerinin katsayılarının ortak önemi için bir F-testi yaparak değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının mevcudiyeti test edilmektedir.

Tablo 4.3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken GSYİH		
F- değeri	10.07534	
K=4		
Anlamlılık	Alt Sınır	Üst Sınır
1%	3.27	4.39
5%	2.59	3.46
10%	2.3	3.19

Tablo 4.3'te görüldüğü üzere, ARDL sınır testi sonuçları kapsamında ortaya çıkan F-istatistiğinin üst kritik değerin üstünde olduğu için sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durum değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcudiyeti anlamına gelmektedir.

Tablo 4.4. Kısa Dönem Sonuçları²⁹

Bağımlı Değişken LNGSYİH			
Değişkenler	Katsayılar	T-Statistik	Olasılık değ.
D(LÖSDB)	0.404804	4.580372	0.0002
D(LnİHRCT)	0.402768	-4.418503	0.0002
D(LnİHRCT(-1))	0.191324	3.093058	0.0055
D(LnİTHLT)	-0.496439	4.005678	0.0006
D(LnKSDB)	-0.044374	-3.072345	0.0065
D(LnKSDB(-1))	-0.032134	-2.127854	0.0457
ECT (-1)	-0.675632	-7.243243	0.000
R ²	0.90		

ARDL modeli kapsamında ortaya çıkmış olan kısa dönem tahminleri Tablo 4.4'te ortaya konulmaktadır. Yukarıda yer verilen tabloda görüleceği üzere; düzeltilmiş R² 0,90 olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre ekonomik büyümedeki değişimlerin yaklaşık olarak yüzde 90'ının modelde belirlenmiş olan bağımsız

²⁹ Not:***,**,* sembolleri sırasıyla % 1, % 5, % 10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

değişkenler ile açıklanabildiği ifade edilebilir. Bununla birlikte mevcut sonuçlara göre gecikmeli hata düzeltme terimi ECT (-1) katsayısının beklentilere uygun olarak negatif (-0.6779) olduğu ve % 1 istatistiksel biçiminde anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu daha önceki yıllarda gerçekleşmiş olan geçici durumların neden olduğu dengesizliğin yaklaşık yüzde 68'inin, cari yılda uzun dönemli denge durumuna dönüşmüş olduğunu ifade etmektedir.

Eşbütünleşme durumunu belirlemenin bir başka yöntemi hata düzeltme terimi olduğu söylenebilir. Model kapsamında tahmin edilen hata terimi katsayısı, kısa dönem içerisinde ortaya çıkabilecek dengesizliklerin yaklaşık bir buçuk dönem sonra giderilebildiği ve uzun dönem dengesine ulaşılabilirdiğini ortaya konulmaktadır.

Teoriye göre birden çok değişken arasında ortak bütünleşme ilişkisinin mevcudiyeti durumunda bir hata düzeltme kontrolünün sağlanıp sağlanmadığı önem arz etmektedir. Modelde hata düzeltme terimi eşbütünleşme regresyonunun negatif ve anlamlı gecikmiş kalıntılarından sağlanmaktadır. Temel prensip olarak hata düzeltme katsayısının büyüme derecesi (mutlak terimlerle), değişkenlere ait kısa dönemli şok durumlarının uzun vadede o derece hızlı dengelenmesi anlamını ifade etmektedir.

Hata düzeltme terimi, teknik olarak verilerde meydana gelen geçici bozulmaların ardından dinamik modelde denge durumunu ortaya koymak için gerekli olan uyarlamaları ifade etmektedir. Hata düzeltme teriminin negatif katsayı biçiminde gerçekleşmiş olması, kısa dönemde meydana gelen şokların uzun dönemde düzeltilebileceğini bir göstermektedir.

Tablo 4.5. Uzun Dönem Sonuçları³⁰

Bağımlı Değişken GSYİH			
Değişkenler	Katsayıları	T-statik	Olasılık değ.
LnİHRCT	1.094565	-4.995532	0.0001
LnİTHLT	-0.272234	5.562144	0.0000
LnKSDB	0.014543	1.404583	0.1750
LnÖSDB	0.594456	5.552569	0.0000
C	0.711145	1.282561	0.2127

Tablo 4.5'te görüleceği üzere uzun dönem için ortaya çıkan sonuçlara göre ihracat ve kamu sektörü dış borcunun ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ithalatın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunduğu ve özel sektör dış borcunun ekonomik büyüme üzerinde olumlu ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre ihracat katsayısı % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum ülke ihracatının % 1 oranında artması halinde, kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla olarak ölçülen ekonomik büyümenin uzun dönemde yaklaşık %1,10 oranında artış göstereceğini ifade etmektedir. İhracat ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli olumlu bir ilişkinin mevcudiyeti Tablo 4.5'teki sonuçlara göre ortaya konulmuştur. Bu sonuç ihracat faaliyetlerinde meydana gelecek artışların, Türkiye ekonomisinin büyümesini sağlayacağı anlamına gelmektedir.

Analiz sonuçlarında ortaya çıkan ithalat katsayısının, ithalatın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre ithalat faaliyetlerinde ortaya çıkan % 1'lik artış, kişi başına reel GSYİH olarak ölçülen ekonomik büyümenin yaklaşık % 0,3 oranında azalmasına sebep olduğu görülmektedir.

Analiz sonuçlarında kamu sektörü dış borcu katsayısı pozitif olup % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı görülmektedir. Bu durum kamu sektörü dış borcunda meydana gelen % 1 artışın, uzun vadede kişi başına reel

³⁰ Not:***,**, * sembolleri sırasıyla % 1, % 5, % 10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

GSYİH olarak ölçülen ekonomik büyümenin yaklaşık % 0,6 artacağı anlamına gelmektedir.

Analiz sonuçlarında ortaya çıkan özel sektör dış borcunun, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmakla birlikte bu katsayının istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Özel sektör dış borcunun % 1 artışı, kişi başına reel GSYİH olarak ölçülen ekonomik büyümenin uzun dönemde yaklaşık % 0,01 artış sağlayacağını göstermektedir.

4.3.3 Tanısal (Diagnostik) Testler

Tanısal testler, kurulmuş olan modelde heteroskedastisite, otokorelasyon ve yanlış tanımlama gibi durumların mevcudiyetini ya da yokluğunu kanıtlamak için kullanılır. Bunun yanı sıra modelde kullanılan değişkenlerin normal bir biçimde dağılıp dağılmadığını göstermede tanısal testlerden yararlanılmaktadır.

Tablo 4.6. Diagnostik Test Sonuçları

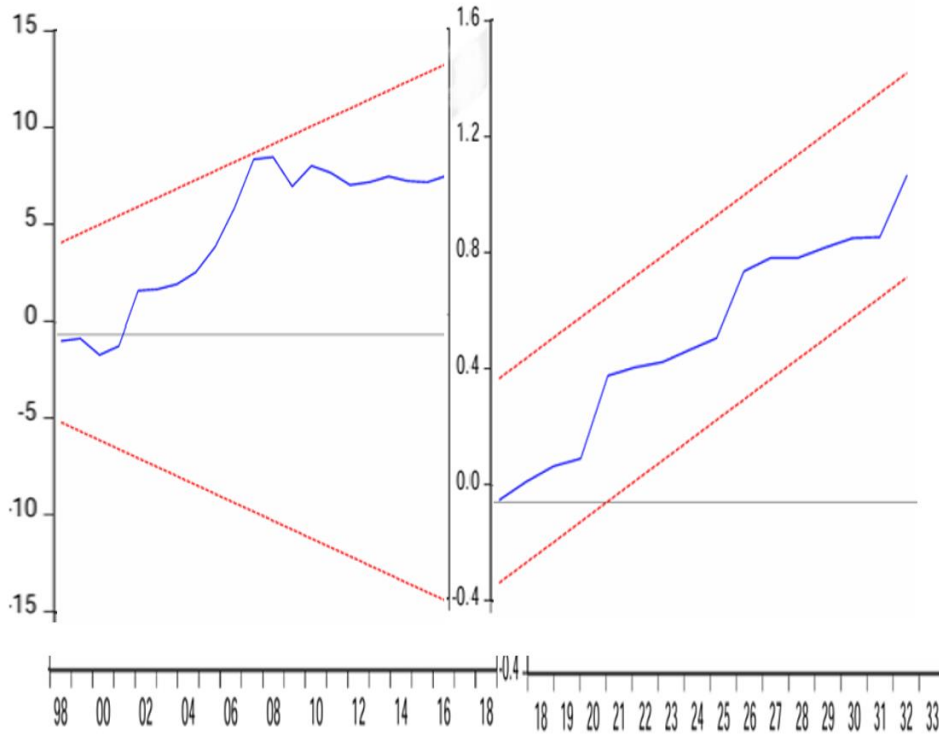
Testler	Test İstatistiği (Olasılık Değeri)	Sonuç
ARCH Breusch-Pagan- Godfrey	Chi-square (1) = İstatistik değeri (Kİ KARE DEĞERİ) 0.3132 Chi—square (10) = İstatistik Değeri (Kİ KARE DEĞERİ) 0.0670	Hetroskedastisity yoktur
Breusch- Godfrey	Chi-square (2) = İstatistik Değeri (Kİ KARE DEĞERİ) 0.2144	Otokorelasyon yoktur
Normallik Testi	Prob. = 0.244532	Normal olarak dağılır

Araştırmada kullanılan ARDL modeli için gerekli olan tanısal testler yapılmıştır. Tanısal testlerin sonuçları Tablo 4.6’da gösterilmekte olup bu testler; modelin değişkenler arasındaki seri korelasyon ve otokorelasyon varlığını tespit etmek için kullanılmıştır. Tanısal testlere göre modelin, verilerin çarpıklığı ve basıklığı yönlerinden normal olduğu görülmüştür. Bu durum kurulmuş olan modelde heteroskedastisite, otokorelasyon sorunlarının olmadığı ve verilerin normal olarak gözlemler arasında dağıtıldığını ortaya koymaktadır.

4.3.4 Kararlılık Testleri

Kararlılık testleri, değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren katsayıların belirlenmiş sınırlar içerisinde kalıp kalmama durumuna bakmakta olup böylelikle katsayıların yani değişkenler arasındaki ilişkilerin kararlılık durumlarını tespit etmek için kullanılmaktadır. Verilerin (CUSUM) kümülatif toplamı ve verilerin (CUSUMSQ) kümülatif toplamının karelerinin kullanıldığı parametreler için kararlılık testi model kapsamında yapılmaktadır. Model kapsamında uygulanmış olan CUSUM ve CUSUMSQ test sonuçları Şekil-3.1’de sunulmaktadır.

CUSUM ve CUSUMSQ testine ait istatistiklerin kritik sınırları yüzde beş anlamlılık sınırına göre çizilmekte olup test sonuçları bu aralıkta kaldığı sürece kararlı olarak nitelendirilebilir. Aşağıda Şekil 3.1’de test istatistiklerinin grafiği yüzde beş anlamlılık seviyesinin açıklanan kritik sınırları içinde kalması, mavi çizgi ile temsil edilen sonucun kırmızı çizgiler arasında hareket etmesi modelde ortaya çıkan tüm katsayıların kararlı olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 4.1. CUSUM ve CUSUMSQ Testi

Şekil 4.1 ARDL modeli için CUSUM ve CUSUMSQ test sonuçlarına ait grafiği ortaya koymaktadır. Modelde değişkenler arası ilişkileri yansıtan tüm katsayıların temsil eden ve grafikte mavi çizgi ile gösterilen çizgi yüzde beş

anlamlılık düzeyini temsil eden kritik sınırlar içerisinde hareket etmiş olması katsayılarda kararsızlık durumunun olmadığını ifade etmektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ekonomik büyümenin temel kaynaklarından birinin dış ticaret faaliyetleri olduğu konusu bilinmektedir. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ekonomik kalkınmanın sağlanması böylelikle toplumda yoksulluğun azaltılarak ortadan kaldırılması için ticari faaliyetlerin geliştirilmesi ve uluslararası entegrasyonların oluşturulmasına yönelik ekonomi politikaları önem arz etmektedir. Dış ticaret faaliyetlerinin ekonomik büyümeye etkilerinin Türkiye örneğinde ne şekilde gerçekleşmiş olduğunu rakamlar ve istatistikler üzerinden görmek amacıyla bu tez çalışması yapılmıştır. Çalışma kapsamında yapılmış olan araştırmaların temel hedefi Türkiye ekonomisinin gelişiminde dış ticaret faaliyetlerinin rolünü istatistiksel olarak ortaya koymaktır. Bu bağlamda yapılmış olan istatistiksel araştırmada dış ticaret faaliyetleri kapsamında; ihracat, ithalat ve borçlanma işlemlerinin ekonomik büyümeye olan yansımaları rakamlar üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında Türkiye Ekonomisi'nde 1990-2023 dönemi yıllık zaman serisi veri seti kapsamında ihracat, ithalat, kamu sektörü dış borcu ve özel sektör dış borcu gerçekleştirmelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ampirik olarak araştırılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde Pesaran ve Shin tarafından geliştirilen Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli Modeli (ARDL) kullanılarak dış ticaret faaliyetleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak ortaya konulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırmada belirlenmiş olan değişkenler arasındaki ilişkilerin gösterilmesi için özel sektör dış borcu, kamu sektörü dış borcu ile birlikte ihracat ve ithalatın ekonomik büyümenin göstergesi olan kişi başı GSYİH düzeyindeki değişimlere olan etkilere yönelik hipotezler test edilmiştir.

Ekonomik büyüme alanında geliştirilmiş olan temel büyüme teorileri ile birlikte çeşitli ülkelerde yapılmış olan ampirik çalışmalar esas alınarak dış ticaret faaliyetlerini temsil eden ihracat, ithalat, kamu sektörü dış borcu, özel sektör dış borcu ve ekonomik büyüme arasında beklenen ilişkinin teorisi ve ampirik literatürü derlenmiş olup bu bağlamda oluşturulan değişkenlerin arasında istatistiksel ilişkileri görmek amacıyla kullanılan verilerin durağanlık özelliklerinin tespiti birim kök testleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Birim kök testi uygulamalarında Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testlerinden yararlanılmıştır. Birim kökler yapılan testler; ekonomik büyüme,

ithalat, özel sektör dış borcu, kamu sektörü dış borcu için ilk farkta durağan olduğunu göstermiş olup birinci derecede bu değişkenlerin entegre olduğu görülmüştür. İhracat ikinci düzeyde durağan olmuş olup entegresyon derecesi sıfır olarak gerçekleştirilmiştir. Bu test sonuçları kapsamında, mevcut değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemdeki ilişkilerin ortaya çıkarılması için ARDL modeli kullanılmıştır.

Kurulan model sonucunda elde edilen bulgular teorik ihracat faaliyetleri açısından beklentilere uygun olarak gerçekleşmiş olup analiz döneminde; ihracat faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi olumlu ve anlamlı etkilediği, ithalat faaliyetlerinde ise ortaya çıkan sonuçlar beklentilerin aksine ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görülmüştür. Sayısal olarak ifade edilecek olursa; ihracat miktarında yaklaşık % 1 düzeyinde artış meydana gelmesi GSYİH'nin kişi başı miktarında yaklaşık yaklaşık % 1,1 oranında artış sağladığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, ithalat miktarında yaklaşık %1 düzeyinde artış GSYİH'nin kişi başına düşen miktarında yaklaşık % 0,2 düzeyinde azalışa neden olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyümenin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için önemli bir yol olduğu söylenebilir. Bulgulara göre ithalatın özellikle ara malı ithalatının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Ancak Türkiye'nin ihraç mallarının düşük yurtiçi katma değerli olduğu dikkate alındığında ithalatın büyümeyi olumsuz etkilediği sonucunun anlamsız olduğu da söylenebilir. Çünkü Türkiye'de ihracat ithalata özellikle ithal aramalı ithalatına bağlı olduğundan büyümenin ithalattan olumlu etkilendiği bilinmektedir.

Türkiye ekonomisinde ihracat faaliyetlerinin ithalat faaliyetlerinden tamamen bağımsız olmadığı yani ithalat faaliyetlerine kısmen bağımlı olduğu literatürde görülmektedir. Bu bağlamda ithalat faaliyetlerinin bir yönüyle ihracat faaliyetleri ve ekonomik büyüme için bir gereklilik olduğu ifade edilebilir. Ancak bununla birlikte ithalat faaliyetlerinin ihracatı yani üretimi artıracak ara malları ile birlikte tüketim mallarını da kapsamakta olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda tüketim malları ile ara malları arasında tüketim mallarının ithalatının ara mallarına göre artma durumu ekonomide gerçekleşecek üretimin olumsuz etkilenmesine ve diğer ülke ekonomilerinden ihtiyaçların karşılanması anlamına gelmektedir. Analizde ortaya çıkan ve ithalat faaliyetlerinin olumsuz etkisi olarak ifade

edilebilecek bu durumun kaynağının ithalat faaliyetlerinin kompozisyonlarından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir.

Kamu sektörü dış borç düzeyinin de GSYİH'nin kişi başına düşen miktarını artırdığı görülmüştür. Kamu sektörü dış borcunun kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme düzeyinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu istatistiksel olarak kanıtlanmıştır. Bu tespitle birlikte kamu sektörü dış borcunun Türkiye ekonomisinin büyüme sürecinde payının olduğu ifade edilebilir. Özel sektör dış borcunun uzun vadede ekonomik büyüme düzeyinde olumlu etkisi olmakla birlikte bu etkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Özel sektör dış borçlarının ekonomik büyümeye katkıda bulunmadığı söylenebilir. Modele ilişkin uygulama sonucunda ortaya çıkan hata terimi katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, değişkenler arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin mevcudiyetini desteklemektedir. CUSUM ve CUSUMSQ grafiklerinin oluşturulması ile uygulanmış olan kararlılık testi sonucunda çalışma kapsamında dış ticaret faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasında istikrarlı olarak gerçekleşen ilişkinin varlığı istatistiksel olarak ortaya konulmuştur.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular kapsamında; ihracat faaliyetlerinde gerçekleştirilen artışlar hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümede artışa katkı sağlamış olup ülke ekonomisinin ekonomik politikalarının içerisinde ihracat faaliyetlerinin politika aracı olarak dikkate alınması ve öncelik verilmesi önerilmektedir. Çünkü ihracat faaliyetlerinin artmasının ekonomik büyüme üzerinde uzun ve kısa dönemde artış sağladığı kanıtlanmıştır. Somut olarak ifade etmek gerekirse ekonomi yönetiminin Türkiye'de sürdürülebilir ekonomik büyümeyi temin etmek için ihracat faaliyetlerini teşvik edecek stratejik planlar ve programlar oluşturması gerektiği önerilebilir. Ülkenin ihracat faaliyetlerini oluşturan sepetteki ürünlerin nitelikleri artırılarak markalaşma, inovasyon ve global pazarlara erişim konularında yerine hedefine ulaşan doğru destekler sunulmalıdır. Sonraki çalışmalarda Türkiye'nin ihracat faaliyetlerinden oluşan sepet üzerine çeşitlilik ve nitelik araştırması yapılması önerilebilir.

Analiz sonucunda elde edilmiş olan diğer bulgular kapsamında; ekonomide gerçekleştirilen ithalat faaliyetleri ile kişi başına GSYİH ile ölçülen ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğu görülmüş olup bu bulguya dayanarak ekonomi yönetiminin ihracat faaliyetlerini destekleyen ekonomik politikalar ile birlikte ithalat faaliyetlerinin de dikkatle izlenerek bu alanda ekonomik büyümeyi

geriletecek ithalat ürünlerini doğru biçimde belirleyerek yurt içi üreticileri destekleyecek ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlayacak politikalar stratejiler ve programlar hazırlaması gerektiği önerilebilir

Analiz sonucunda elde edilmiş olan diğer bulgular kapsamında kamu sektörü dış borcunun ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüş olup bu bağlamda kamu sektörünün sağlamış olduğu dış finansmanın ekonomik büyümeyi sağlamada bir politika aracı olarak kullanılabileceği ifade edilebilir. Elde edilen bulgulara göre kamu sektörü tarafında sağlanmış olan dış finansmanın ekonomik büyümeye katkı sunmuş olduğu söylenebilir. Ekonomi yönetiminin kamu sektörünün elde etmiş olduğu dış finansmanları doğru ekonomik faaliyetlere yönlendirecek politikalar stratejiler ve programlar üretmesi ve uygulaması önerilebilir. Sonraki çalışmalarda kamu sektörü tarafından sağlanmış olan dış finansmanların çeşitleri nitelikleri ve maliyetleri ile birlikte aktarılmış olduğu alanlarında çalışmaya dâhil edilmesiyle daha kapsamlı bir çalışma daha kapsamlı sonuçlarıyla araştırılabilir.

KAYNAKLAR

Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.

- Abu Shibab, R., Abdul-Khaliq, T.S.S. (2014). The Causal Relationship between Exports and Economic Growth in Jordan, *International Journal of Business and Social Science*, 5(3) 302-308.
- Acaravcı, A., Kargı, G. (2015). Türkiye’de İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (36), 188-198.
- Akıncı, A., Erasa Akça, İ. (2024). Türkiye’de Bütçe Açıkları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Nedensellik Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16 (30).
- Akkaş, M. E. Ve Sayılğan, G. (2015). Housing Prices and Mortgage Interest Rate: Toda-Yamamoto Causality Test, *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 2 (4): 572-583.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye’nin İhracat İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (18), 35-47.
- Alagöz, M., Erdoğan, S., Topallı, N. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 1, 7, 79-89.
- Alkin, E. (1981). *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul Güryay Matbaası.
- Andraz, J.M. (2010), What Causes Economic Growth in Portugal: Exports or Inward FDI?, *Journal of Economic Studies*, 37(3): 267-287.
- Andrew, A., Ben B. (1994) *Macroeconomics*, Addison-Wesley Publishing Company.
- Appleyard, D., Alfred J. Field, A. J., Cobb, S. L. (2005). *International Economics*, Fifth Edition, New York: McGraw-Hill Irwin, sf. 169-170.
- Arslan, G. E. (2014). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.
- Aslan, Ö., Korap, H. L. (2006). Türkiye’de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17), 1-20.
- Aslan, Ö., & Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama . *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12-28.
- Awokuse, T. O. (2007), Causality Between Exports, Imports, and Economic Growth: Evidence from Transition Economies, *Economics Letters*, 94: 389–395.
- Awokuse, T.O. (2008), Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export Led or Import-Led?, *Applied Economics*, 40: 161–173.
- Bahar, O., Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Bajo-Rubio, O. Ve Diaz-Roldán, C. (2012), Do Exports Cause Growth? Some Evidence for the New EU Members, *POST-Communist Economies*, 24(1): 125-131.

- Beki, M. (2024). Makroekonomik Değişkenlerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Uygulama. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (28).
- Berber, M. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Trabzon, Ekin Yayınevi.
- Bilginoğlu, M., Aysu, A. (2015). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (31), 1-23.
- Çakmak, E., Gümüş, S. (2005). Türkiye’de Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960- 2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 59-72.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., MEÇİK, O. (2013). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.
- Çeştepe, H., Yıldırım, E. (2016). Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 12-26.
- Çetin, M., Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Ceylan, S., Durkaya, M. (2011). Türkiye’de Kredi Kullanımı- Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 21-35.
- Ceylan, S., Şahin, B. Y. (2010). İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Asimetri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 157-165.
- Çoban, O., Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Çöğür, İ., Çoban, O. (2011). Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(2), 133-149.
- Çörtük, O. (2006). Türkiye IMF İlişkileri ve İlişkilerin Hesap Bazında İşleyişi. *TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi*.
- Dornbusch R., Fischer S., Richard Startz, R. (2007). *Makroiktisat*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Ekinci, A. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 71-96.
- Elmas Arslan, G. (2014). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.
- Enu, P., Havi, E.D.K. Ve Hagan, E. (2013), The Impact of Foreign Trade on Economic Growth in Ghana (1980-2012), *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 2(5): 174-191.
- Ergül, H., Ayten Kaya, A. (2008). *Kalkınma Ekonomisi*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Eriçok, R. E., Yılancı, V. (2013). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.
- Ertürk, E. (2010). *Uluslararası İktisat*, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Ferreira, G., Harrison, R.W. Garcia-Fuentes, P.A. (2012), On the Causal Links Between Exports And Economic Growth in Costa Rica, *Journal of International Agricultural Trade and Development*, 8(2): 213-240.
- Furuoka, F. (2007). Econometric Analysis of the Export-led Growth Hypothesis: Evidence for BIMP-EAGA Countries, *Philippine Journal of Development*; 34(2): 25-42.

- Genç, A. G. M. C., Atasoy, A. G. Y. (2010). Ar&Ge Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(2).
- Guan, J.L. ve Hong, Y. (2012). An Empirical Analysis on U.S. Foreign Trade and Economic Growth, *AASRI Procedia 2, AASRI Conference on Power and Energy Systems*: 39-43.
- Guru-Gharana, K.K. (2012), Econometric Investigation of Relationships Among Export, FDI and Growth in India: An Application of Toda-Yamamoto-Dolado Lutkepohl Granger Causality Test, *The Journal of Developing Areas*, 46(2): 231-247.
- Guru-Gharana, K.K. ve Adhikari, D.R. (2011), Econometric Investigation of Relationships Among Export, FDI and Growth in China: An Application of Toda-Yamamoto-Dolado-Lutkepohl Granger Causality Test, *Journal of International Business Research*, 10(2): 31-50.
- Güney, T. (2017). Türkiye ve BRICS Ülkelerinde Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *International Review of Economics and Management*, 5(2), 30-47.
- <https://www.ekonomim.com/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- <https://tr.wikipedia.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- International Commerce Centre (2024).- Vikipedi [wikipedia.org](https://tr.wikipedia.org/) adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- International Monetary Fund (2024). <https://www.imf.org/en/Home> adresinden 18 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Iqbal, M.S., Shaikh, F.M. Shar, A.H. (2010), Causality Relationship between Foreign Direct Investment, Trade and Economic Growth in Pakistan, *Asian Social Science*, 6(9): 82-89.
- Iyer, K.G., Rambaldi, A.N. ve Tanbg, K.K. (2009), How Trade and Foreign Investment Affect the Growth of a Small But Not So Open Economy: Australia?, *Applied Economics*, 41: 1525–1532.
- İpek, E. ve Ayvaz Kızılgöl, Ö. (2016). Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık, *Ege Akademik Bakış*, 16 (3): 425-442.
- Jenkins, H.P. ve Katircioglu, S.T. (2010). The Bounds Test Approach for Cointegration And Causality Between Financial Development, International Trade and Economic Growth: The Case of Cyprus, *Applied Economics*, 42(13): 1699 1707.
- Kandır, D. S. Y., İskenderoğlu, A. G. Ö., Önal, P. D. Y. B. (2007). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki ilişkinin Araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 311-326.
- Karluk, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi: Teori-Politika*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kızılgöl, A., Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Korkmaz, S. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4(2), 20-34.
- Krugman, P. (1983). New Theories of Trade Among Industrial Countries, *The American Economic Review*, 73 (2), s. 343.
- Li, Y., Chen, Z. ve San, C. (2010). Research on the Relationship between Foreign Trade and the GDP Growth of East China-Empirical Analysis Based on Causality, *Modern Economy*, 1: 118-124
- Love, J. Chandra, R. (2005). Testing Export-led Growth in South Asia, *Journal of Economic Studies*, 32(2): 132-145.

- Mahadevan, R. (2009). The Sustainability Of Export-led Growth: The Singaporean Experience, *The Journal of Developing Areas*, 43(1): 233-247.
- Manisalı, E. (2003). *İktisada Giriş*, İstanbul, Der Yayınları.
- Mercan, M., Peker, O. (2013). Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 93-120.
- Mucuk, M. (2008). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Var Analizi (1975-2006), *Maliye Dergisi*, Sayı 155.
- Narayan, P.K., Narayan, S., Prasad, B.C. Prasad, A. (2007), Export-led Growth Hypothesis: Evidence from Papua New Guinea and Fiji, *Journal of Economic Studies*, 34(4): 341-351.
- Negishi, T. (2001). *Developments of International Trade Theory*, New York: Springer Science+Business Media.
- Oktayer, N., Susam, N. (2010). Kamu Harcamaları- Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164.
- Omotor, D. G. (2008). The role of exports in the economic growth of Nigeria: the bounds test analysis. *International Journal of Economic Perspectives*, 2(4), 222-235.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2024). <https://www.oecd.org> adresinden 24 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Özer Aksoy, B., Ünlü, F. (2024). Hizmet İhracatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Bağlantıda Dijital Teknolojilerin Moderatör Etkisi: Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1).
- Parasız İ., Ekren, N. (2013). *Uluslararası İktisat*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2003). *Ekonomik Büyüme Teorileri*, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Paul, B.P. (2011), Revisiting Export-led Growth for Bangladesh A Synthesis of Cointegration and Innovation Accounting, *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 3-15.
- Paya, M. (2001). *Makro İktisat*, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Rangasamy, L. (2009), Exports and Economic Growth: The Case of South Africa, *Journal of International Development*, 21: 603–617.
- Ricardo, D. (2001). *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Canada, Kitchener: Batoche Books, 2001, s. 89-90.
- Rybcznski, T. M. (1955). Factor Endowment and Relative Commodity Prices, *Economica*, 22 (88), s. 337-339.
- Saad, W. (2012). Causality between Economic Growth, Export, and External Debt Servicing: The Case of Lebanon. *International Journal of Economics and Finance*, 4(11), 134-143.
- Saraç, Z. K. (2011). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007). *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 29-44.
- Selim, S., Purtaş, Y., Uysal, D. (2014). G-20 Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2).
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, 17. Baskı, İstanbul, Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2017). *İktisat Biliminin Temelleri*, İstanbul, Güzem Can Yayınları.

- Shihab, R. A., Soufan, T., & Abdul-Khaliq, S. (2014). The Causal Relationship between Exports and Economic Growth in Jordan. *Global Journal of Management and Business Research*, 14(3), 16-22.
- Singh, J.P. ve Kónya, L. (2006), Cointegration and Causality Between Indian Exports, Imports and GDP, *Asia Pacific Journal of Economics&Business*, 10(2): 20-35.
- Stolper, W., Samuelson, P. A. (1941). Protection and Real Wage, *Review of Economic Studies*, 9 (1), s. 66.
- Şanlısoy, S., Kök, R. (2016). Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 3.
- Şimşek, M. (2003), İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960– 2002, *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi*, 18 (2), 43- 63. S.2.
- Taban, S. (2006). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Sosyoekonomi*, 4 (4).
- Taban, S. (2018). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, Bursa, Ekin yayınevi.
- Tang, T.C. (2006), Export Led Growth in Hong Kong Empirical Evidence from the Components of Exports, *International Journal of Business and Society*, 7(1) 30-52.
- Telatar, O. M., Terzi, H. (2010). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 119-134.
- Terzi, H. (2004). Türkiye’de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1924-2002). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 59-75.
- Terzi, H., Oltulular, S. (2004). Türkiye’de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.
- Tunçsiper B., Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 25-46.
- Tüylüoğlu, Ş. (2007). Ekonomik Büyüme ve Uluslararası Refah Düzeyi, Ankara, Gazi kitabevi.
- Uçan, O., Koçak, E. (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 51.
- United Nations Conference on Trade and Development (2024). Home unctad.org adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- United Nations Economic Commission for Europe (2024). <https://unece.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- Uysal, D., Özer, H., Mucuk, M. (2010). Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 161-178.
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*, Ankara, İmaj Yayıncılık.
- Vernon, R. (1966). “International Investment and International Trade in the Product Cycle, *The Quarterly Journal of Economics*, 80 (2), s. 199.
- World Bank (2024). <https://www.worldbank.org/tr/> adresinden 18 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.
- World Customs Organization (2024). [wcoomd.org](https://www.wcoomd.org) adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.
- World Trade Organization (2024). <https://www.wto.org/> adresinden 1 Mayıs 2024 tarihinde erişilmiştir.

- Yamak, N., Tanrıöver, B., Güneysu, F. (2012). Turizm – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yanar, R., Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme, *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*. 8 (1).
- Yüksel, H. G. (2022). *Ticaretin Kolaylaştırılmasının Türkiye’nin Dış Ticaret Akımlarına Etkisi: Panel Veri Analizi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.